

В. В. Ганощенко, Я. В. Володарець-Урбанович

СКАРБ КОЛА МАРТИНІВКИ З ПРАВИХ СОЛОНЦІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено знахідці прикрас доби раннього середньовіччя у степовій смузі України, що були виявлені 2017 р. поблизу Правих Солонців Херсонської обл. Визначено їхнє місце і дату серед старожитностей цього часу, висунуто можливі варіанти пояснення появи такого комплексу на далекій периферії основного регіону поширення таких речей.

Ключові слова: *раннє середньовіччя, VI—VII ст., «старожитності антів», перша хронологічна група скарбів за О. О. Щегловою, дніпровські скарби кола Мартинівки, прикраси, підвіски, браслети.*

ВСТУП

У 2017 р. до Херсонського обласного краєзнавчого музею було передано 21 знахідку — речі, характерні для пеньківської та колочинської культур і для дніпровських скарбів першої хронологічної групи за О. О. Щегловою чи кола Мартинівки.

За інформацією, отриманою від автора знахідки, прикраси виявлено за 1,0 км на північ від с. Солонці Олешківського р-ну Херсонської обл. Офіційно село має назву Солонці, на Праві і Ліві воно поділено за «народною традицією». Оскільки комплекс у документах музею фігурує як пункт Праві Солонці, а також для уточнення місця знахідки ми теж скористаємося цією назвою. Скарб виявлено між м. Олешки та с. Солонці, у місці, оточеному з півночі штучною водоймою рибної ферми, з півдня — Солонцівською Великою Канавою, що витікає з озера Кардашівський Лиман, із заходу — ериком Прогній. На картах цю місцину позначено як заплаву. Поряд, за повідомленням очевидця, були зарості очерету. Чіткіше локалізувати місце знахідки неможливо.

© В. В. ГАНОЩЕНКО, Я. В. ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБА-
НОВИЧ, 2019

Комплекс включає кільце невеликого діаметра від ланцюжка, 10 пронизок і їхні уламки, чотири трапецеподібних підвісок (2 цілі й 4 фрагменти від ще двох), скляну намистину і три браслети (рис. 1; 2). Вироби можна поділити на три групи: 1) нагрудні прикраси чи прикраси голови, 2) нагрудні прикраси і 3) прикраси рук. Імовірно, знахідки становлять деталі жіночого вбрання.

ОПИС І АНАЛІЗ ЗНАХІДОК

НАГРУДНІ ПРИКРАСИ ЧИ ПРИКРАСИ ГОЛОВИ

Невелике бронзове кільце з округлого в перетині дроту з одним приплюснутим, розкляпанним кінцем. Загальні розміри 2,2 × 1,6 см, діаметр дроту — 0,4 см, маса 2,26 г (рис. 1: 1; 2: 1). Інвентарний номер (далі — ІН) ХКМ-а-9705/3 (11), КП 75478/3 (11).

Зважаючи на невеликий діаметр, можливо, кільце було ланкою ланцюжка, один його кінець оформлено у вигляді так званої «змійної голівки». Аналогічні вироби (рис. 3: А) представлено у Першоцепляєвському (Дьяченко 1978; Приходнюк 1989, рис. 5: 1), Хацьківському (Корзухина 1996, с. 373, табл. 22: 50, 51), Козіївсько-Новоодеському (Корзухина 1996, с. 398, табл. 51: 2) і Гапонівському (Гавриутин, Обломский 1995, с. 139, рис. 4: 4; Гавриутин, Обломский 2009, рис. 8) скарбах першої групи, на пам'ятках пеньківської культури, як поселення Волоське / Сурська Забора (Приходнюк 1998, с. 39, рис. 75: 2, 3), могильник на о. Кизлевий (Бодянский 1960, рис. 4: 11)¹ та

1. Слід зауважити, що в складі Хацьківського (Корзухина 1996, табл. 22: 48, 49), Козіївсько-Ново-

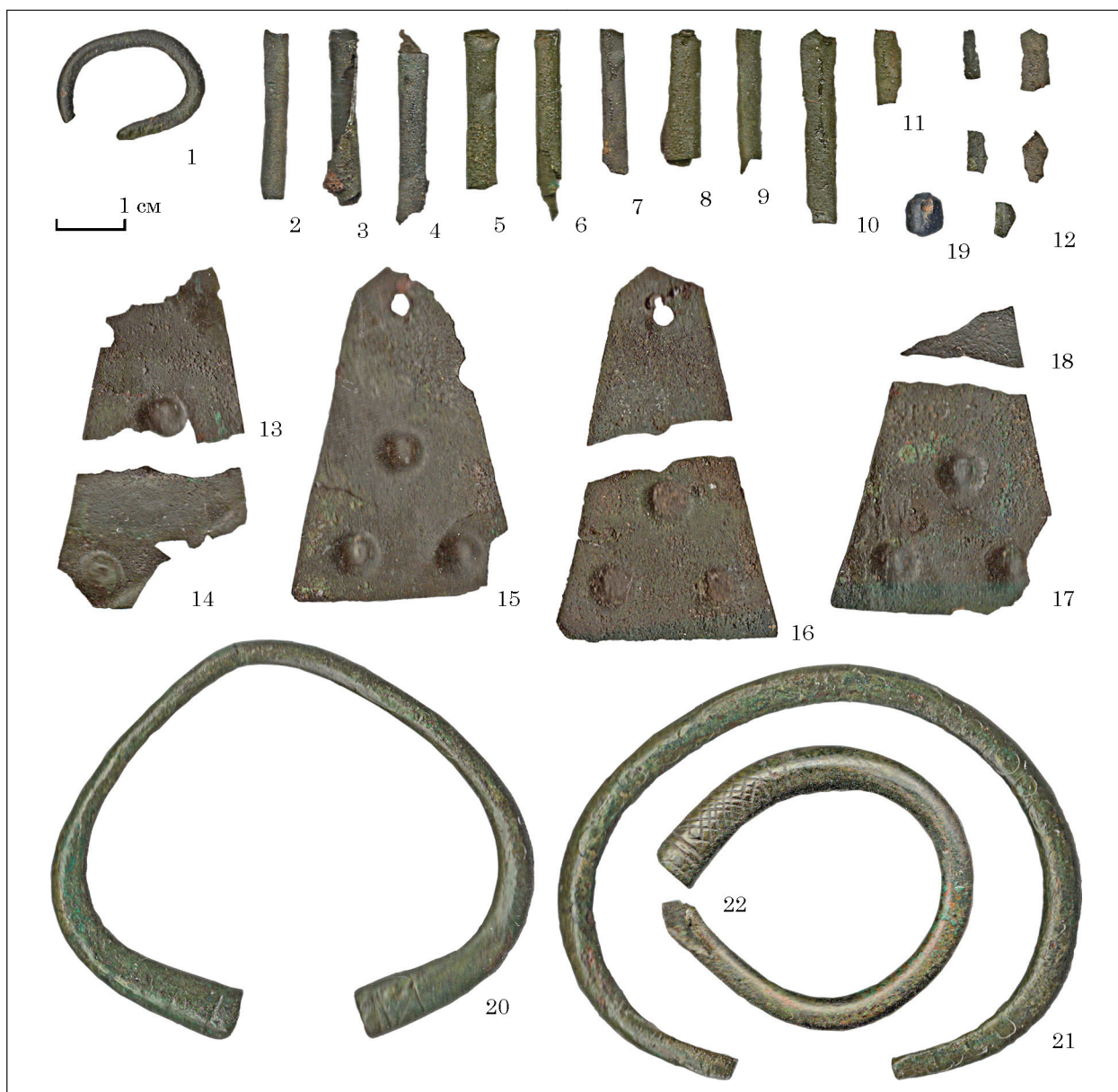

Рис. 1. Знахідки з Правого Солонця (фото): 1 — ланка від ланцюжка; 2—12 — пронизки; 13—18 — трапецієподібні підвіски; 19 — скляна намистина; 20—22 — браслети

на Пастирському городищі (Приходнюк 2005, с. 45) у Середньому Подніпров'ї та Дніпровському Лівобережжі. На могильнику Лучисте у Криму виявлено окремі кільця з кінцем у вигляді «змійної голівки». Всі вони походять із склепу 65: поховання 1, 13 і 14 (Айбабин, Хайредінова 2014, с. 98, 106, табл. 130: 4, 5; 148: 19; 149: 9) і поєднуються із іншими знахідками дніпровського походження.

Відносно часто кільця з кінцем у вигляді «змійних голівок» на теренах Середнього

одеського (Корзухина 1996, рис. 51: 3, 5—12) скарбів, на могильнику на о. Кизлевий (Бодянский 1960, рис. 4: 7) і на поселенні Волоське / Сурська Забора (Приходнюк 1998, рис. 75: 4, 5) виявлено браслети з кінцями у вигляді «змійних голівок». Тож окремі кільця можуть бути і фрагментами подібних виробів.

Подніпров'я та Дніпровського Лівобережжя поєднуються з іншими деталями намиста. У Хацьках — це пронизки і трапецієподібні підвіски (Корзухина 1996, табл. 22: 15—25; 27: 37—51), у Гапоновому — S-подібні, умбоноподібні й трапецієподібні підвіски, пронизки, дзвіночки (Гавригун, Обломский 1995, с. 137—139), у Козіївці / Новій Одесі — дзвіночки, пронизки, квадратні підвіски «Козіївка / Нова Одеса», трапецієподібні, S-подібні, умбоноподібні підвіски, лунниці (Корзухина 1996, табл. 44; 45; 52—54; 56), а також у зборах на поверхні пам'яток як о. Кизлевий — S-подібна, C-подібна і трапецієподібна підвіски, пронизки (Бодянский 1960, рис. 4) і Волоське / Сурська Забора — трапецієподібні підвіски, дзвіночки, пронизки (Приходнюк 1998, рис. 75). На могильнику Лучисте поховання з такими прикрасами збереглися в

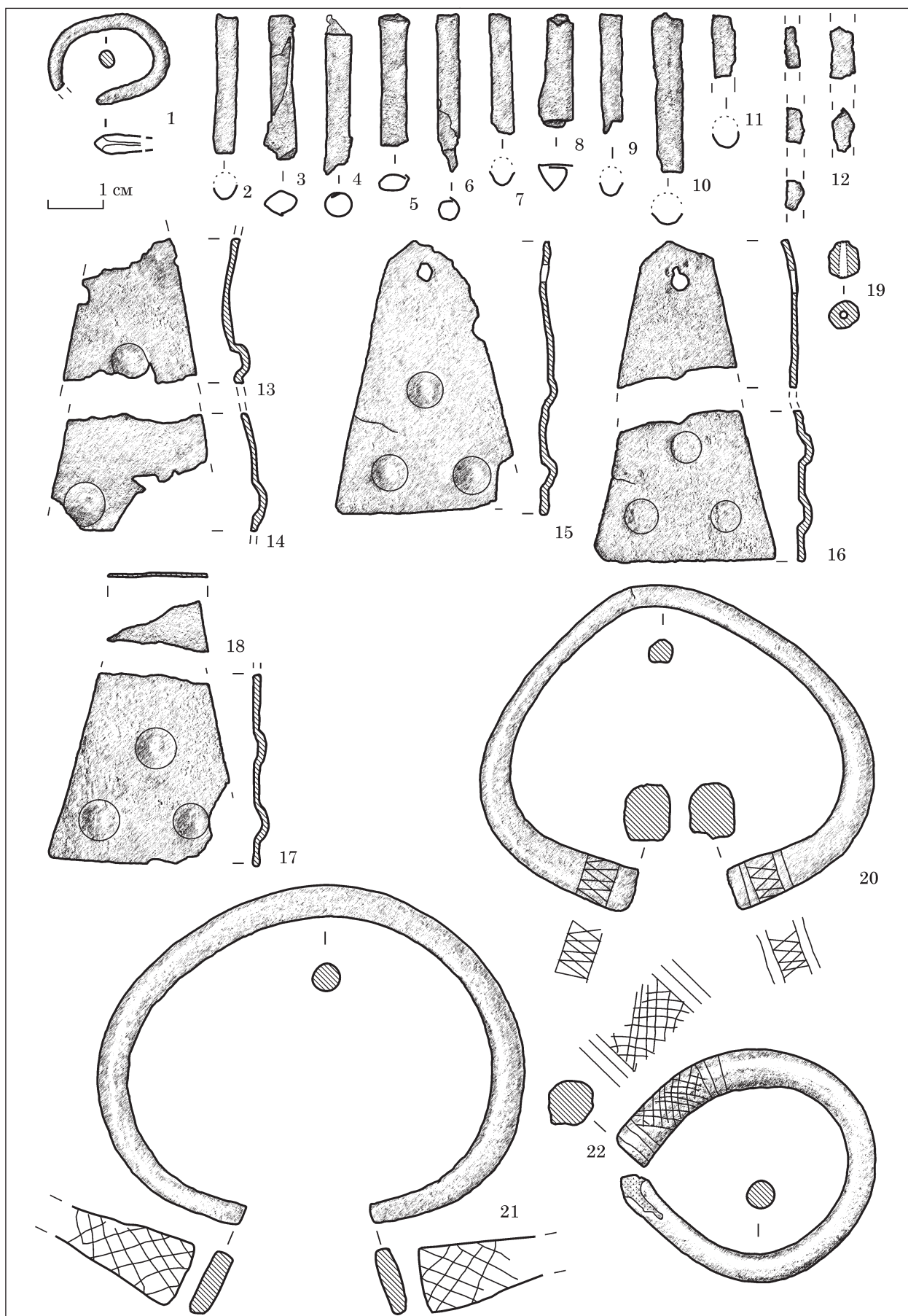

Рис. 2. Знахідки з Правого Солонця: 1 — ланка від ланцюжка; 2—12 — пронизки; 13—18 — трапецієподібні підвіски; 19 — скляна намистина; 20—22 — браслети

Рис. 3. Кільця із кінцями у вигляді «змійних голівок» та скроневі кільця: А — ланцюжки з кілець та окремі кільця з кінцем у вигляді «змійної голівки»: 1 — Перше Цепляєво; 2, 3 — Хацьки; 4, 5 — Гапонове; 6 — Козіївка / Нова Одеса; 7 — о. Кизлевий; 8, 9 — Волоське; 10 — Пастирське городище; 11, 12 — Лучисте, склеп 65, поховання 1; 13 — Лучисте, склеп 65, поховання 13; 14 — Лучисте, склеп 65, поховання 14 (1 — фото Я. В. Володарця-Урбановича; 4 — фото за Гавритухин, Обломский 2009, рис. 8); Б — скроневі кільця: 15, 16 — Зайцівський скарб; 17, 18 — Лучисте, склеп 36, шар поховання 9; В — карта поширення знахідок. **Умовні позначки:** I — знахідки ланцюжків із кільцями з кінцями у вигляді «змійних голівок»; II — знахідки окремих кілець з кінцями у вигляді «змійних голівок»; III — пронизки; IV — трапецеподібні підвіски; V — знахідки скроневих кілець; VI — знахідки в скарбах; VII — знахідки на пам'ятках. Пам'ятки: 1 — Праві Солонці; 2 — Волоське; 3 — о-в Кизлевий; 4 — Пастирське городище; 5 — Хацьки; 6 — Козіївка / Нова Одеса; 7 — Перше Цепляєво; 8 — Гапонове; 9 — Лучисте; 10 — Зайців

дуже поганому стані і визначити призначення останніх неможливо. Але завважимо, що в цих комплексах були й деталі намиста, хоча О. І. Айбабін та Є. О. Хайрединова вказують, що такі знахідки з поховань 1 і 13 у склепі 65 виявлено в районі кісток рук (Айбабін, Хайрединова 2014, с. 95—96). Тож лише знахідки з Першоципляєвського і Пастирського городища скарбу не поєднувалася з деталями намиста. Відтак, явно простежується закономірність: як і в Перших Солонцях, кільця з кінцем у вигляді «змійної голівки» у названих комплексах поєднуються з пронизками і трапецеподібними підвісками різних типів.

Знахідки подібних ланцюжків у складі комплексів першої групи за О. О. Щегловою, ознака 28 дніпровських скарбів (Гавритухин, Щеглова 1996, с. 54), вказують на хронологію в межах другої половини VI—VII ст. Територіально такі вироби поширені на теренах усього ареалу прикрас кола Мартинівки (рис. 3: В).

Додамо, що в Хацьківському скарбі також було два кільця приблизно таких само розмірів, що і в Правих Солонцях. На одне з них була нанизана мушля (Бобринский 1901, с. 147, табл. XIV; Корзухіна 1996, с. 373; табл. 22: 53). Отже, такі вироби могли бути елементами підвісок.

У складі Зайцівського скарбу, що належить до другої хронологічної групи («заховання» їх припадає на першу половину VIII ст.), виявлено два кільця невеликого діаметра (рис. 3: Б, 15, 16), які Г. Ф. Корзухіна вважала скроневими (Корзухіна 1996, с. 420, табл. 106: 13, 14). Таке використання їх можна підтвердити знахідками на могильнику Лучисте, де в низці поховань виявлено скроневі кільця з круглою в перетині дроту з приплюснутими чи погостреними кінцями, хоча хронологія таких прикрас досить широка. Подібні вироби виявлено в склепі 8, шар 2, поховання 3 другої половини VIII—IX ст. (Айбабін, Хайрединова 2008, с. 80,

табл. 24: 1), могилі 21 VIII ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, табл. 74: 1), склепі 29, шар 1, поховання 1 кінця IX — початку X ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 92, табл. 85: 20), склепі 36, шар 2, поховання 11 першої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 105, табл. 117: 5), склепі 36, шар 3, поховання 16 другої половини VI ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 106, табл. 122: 6, 7), склепі 38, шар 3, поховання 13 першої половини VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 113, табл. 150: 2, 3), склепі 38, шар 4, поховання 14 другої—третьої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 114, табл. 152: 1), склепі 43, шар 1, поховання 1 останньої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 49, табл. 6: 1), склепі 43, шар 1, поховання 3 останньої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 50, табл. 6: 5), склепі 44, шар 1, поховання 1 IX ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 55, табл. 18: 2), склепі 65, шар 2, поховання 13 другої половини VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 104, табл. 147: 17, 19), могили 71 другої половини VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 110, табл. 158: 1), склепі 74, поховання 5 кінця VI — першої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 114—115, табл. 174: 7), зокрема з речами дніпровського походження — склеп 36, шар 2, поховання 9 першої половини VII ст. (рис. 3: Б, 17, 18; Айбабин, Хайрединова 2008, с. 105, табл. 120: 13, 14). Іноді такі знахідки виявлено в районі ший з намистинами — склеп 20, поховання 7 IX ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 91, табл. 72: 7), могила 31 другої половини VIII — першої половини X ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 94, табл. 86: 1).

Враховуючи, що в Правих Солонцях виявлено лише одне кільце з кінцем у вигляді «змійної голівки», складно визначити його місце у вбранні: була то деталь ланцюжка чи скроньового кільця.

НАГРУДНІ ПРИКРАСИ. ДЕТАЛІ НАМИСТА

Пронизки. Прості бронзові гладенькі пронизки, 10 од. (5 цілих і 5 фрагментованих) і дрібні уламки. Їх згорнено у трубочку з бронзового листа, шов незапаяний. На кінцях залишки ниток. Довжина від 1,1 до 2,9 см, ширина від 0,4 до 0,6 см, маса від 0,10 до 0,81 г (рис. 1: 2—12; 2: 2—12). ІН — ХКМ-а-9705/1 (1—5), КП 75478/1 (1—5); ХКМ-а-9705/2 (6—10), КП 75478/2 (6—10).

Прикраси належать до типу 1 за типологією Я. В. Володарця-Урбановича (Володарець-Урбанович 2014, с. 42), найпоширенішого з-поміж цієї категорії виробів у ранне середньовіччя. Подібні вироби виявлено (рис. 4) на поселеннях пеньківської культури Ігрень-Підкова (Приходнюк 1998, рис. 71: 7—10), Волоське (Рутковская 1974, рис. 4: 11; Приходнюк 1998, рис. 18:

17), Деревка (Телегин 1962, с. 17, рис. 4: 6), Коробівка (Рутковская 1974, с. 36, рис. 4: 3; Приходнюк 1980, с. 134), балка Яцева (Бодянский 1960, с. 276) і Стецівка (Петров 1963, с. 229, рис. 10: 5), на могильниках пеньківської та колочинської культур на островах Сурський (Приходнюк 1998, рис. 19: 24), Кизлевий (Бодянский 1960, с. 274; Приходнюк 1998, рис. 19: 19) і в Акактово, поховання 28 (Шмидт 1963, рис. 12: 2); у Мохнацькому похованні (Аксенов, Бабенко 1998, с. 115, рис. 2: 8); у скарбах кола Мартинівки — Гапонівському (Гавритухин, Обломский 1995, с. 138, рис. 2: 12), Козіївсько-Новоодеському (Корзухина 1996, с. 396, 400, табл. 45: 6, 7, 14—16; 56: 7—10, 18—32), Хацьківському (Корзухина 1996, с. 373, табл. 22: 37—47), Нижньо-Сироватському (Корзухина 1996, с. 403, табл. 61: 8), Трубочевському (Приходнюк, Падин, Тихонов 1996, с. 83), Курилівському (Родинкова 2010а, с. 86, рис. 4: 26), Суджі-Замостянському (Родинкова, Сапрыкина, Сычева 2018, рис. 4: 21, 23—29), Шевченківському (Родинкова 2012b, с. 194—195), Полтавському 2014 р. (Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголовок 2016, с. 101), Хитцівському (Володарець-Урбанович, Сидоренко 2016, с. 120) і Черкасько-Конопельківському (Родинкова, Сапрыкина 2015, рис. 2: 1—3) скарбах першої хронологічної групи. Крім того, такі вироби зафіксовано на місцезнаходженнях з Лебехівки (Корзухина 1996, с. 392—393, табл. 94: 25), Тахтайки (Корзухина 1996, с. 420, табл. 108: 13), східних повітів Полтавської губ. (Корзухина 1996, с. 395, табл. 78: 4) і Малої Перещепини¹.

Трохи пізнішим часом датуються знахідки із скарбів VII/VIII — першої половини VIII ст.: Коропівський, що включає вироби першої та другої (?) груп (Дідик 2009; 2012; 2017, с. 44), Вороб'ївський другої хронологічної групи за О. О. Щегловою (Корзухина 1996, с. 359, табл. 7: 4) і «скарб ювеліра 1991 р.» з Пастирського городища, близько 50 екз. (Приходнюк 2005, с. 46—47)².

Таку кількість прикрас, як у Правих Солонцях (близько 10 екз.) в одному комплексі чи на одній пам'ятці зафіксовано в чотирьох скарбах — Трубочевськ і Курилівка (по 13 екз.), Хацьки і Коропове (по 14 екз.) і 9 екз. на місцезнаходженні в Лебехівці (Володарець-Урбанович 2014, рис. 3).

На могильнику Лучисте прості гладенькі пронизки виявлено у низці комплексів з речами дніпровського походження: 10 екз. у склепі 10, шар 5, поховання 17 (Айбабин, Хай-

1. У публікації Д. І. Левченка (Левченко 1999) немає даних про дві пронизки і 12 намистин. У 2012 р. один з авторів ознайомився із знахідками, що зберігаються в шкільному музеї с. Мала Перещепина.
2. До другої хронологічної групи належить і скарб з Коропових Хуторів, що включає дві спіралеподібні пронизки (Колода 2016, с. 68, рис. 2: 15, 16).

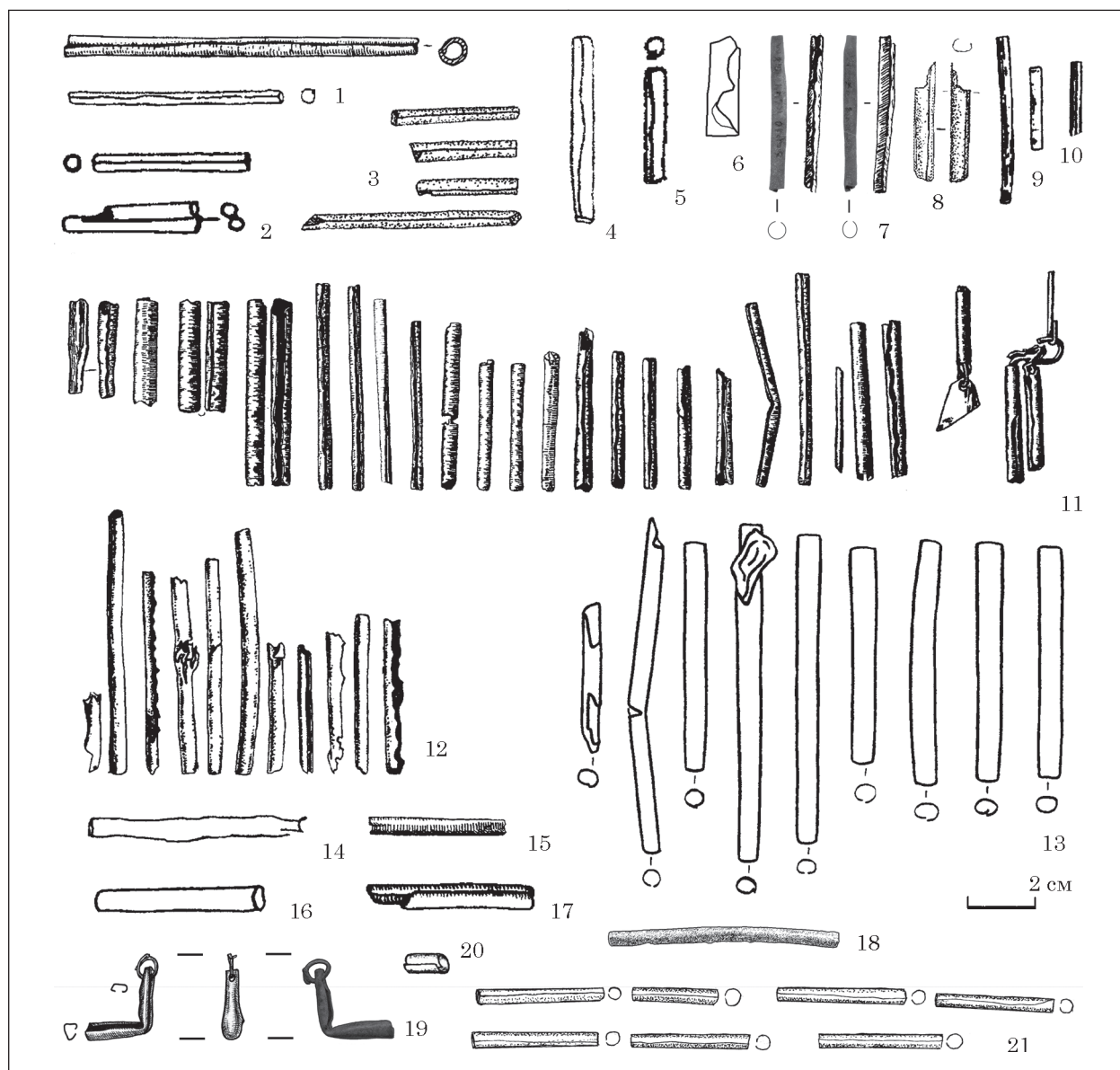

Рис. 4. Пронизки типу 1 за Я. В. Володарцем-Урбановичем: 1 — Волоське; 2 — Мохнач; 3 — Ігрень-Підкова; 4 — о-в Кизлевий; 5 — о-в Сурський; 6 — Стецівка; 7 — Деревівка; 8 — Курилівка; 9 — Вороб'ївка; 10 — Нижня Сироватка; 11 — Козіївка / Нова Одеса; 12 — Хацьки; 13 — Гапонове; 14 — Лебехівка; 15 — східні повіти Полтавської губ.; 16 — Тахтайка; 17 — Коробівка; 18 — балка Яцева; 19 — Полтава; 20 — Акактово, поховання 28; 21 — Коропове

рединова 2008, табл. 50—54), 7 екз. у склепі 36, шар 2, поховання 9 (Айбабин, Хайрединова 2008, табл. 120; 121), 9 екз. у склепі 54, шар 3, поховання 20 (Айбабин, Хайрединова 2014, табл. 69—75), 2 екз. у склепі 59, шар 3, поховання 9 (Айбабин, Хайрединова 2014, табл. 101), 6 екз. у склепі 65, шар 1, поховання 2 (Айбабин, Хайрединова 2014, табл. 132—136).

Знахідки подібних пронизок пов'язано з пам'ятками третьої чверті I тис. або зі скарбами першої хронологічної групи — ознака 32 (Гавритухин 1996, с. 95; Гавритухин, Щеглова 1996, с. 54). Однак такі вироби трапляються і в пізніших комплексах. Відтак, хронологія цього типу доходить до першої половини VIII ст. Що ж до нижньої дати, то аналогічні прикра-

си є і на зарубинецьких, пізньозарубинецьких і київських пам'ятках (Володарець-Урбанович 2014, с. 42—43), адже вони становлять у «старожитностях антив» так звану «субстратну» групу прикрас (Родинкова 2003а). Поширені такі вироби на теренах Середнього Подніпров'я, Дніпровського Лівобережжя та Надпоріжжя (рис. 5).

Чотири бронзові трапецієподібні підвіски, орнаментовані трьома півкулями, вибитими пуансоном. Дві розташовано симетрично в кутах основи і одна — по центру (рис. 1: 13—18; 2: 13—18). Під верхнім підтрикутної форми краєм є отвір. Дві підвіски майже цілі з незначними тріщинами і зламами по краях. Параметри однієї (рис. 1: 15): довжина 5,0 см, ширина

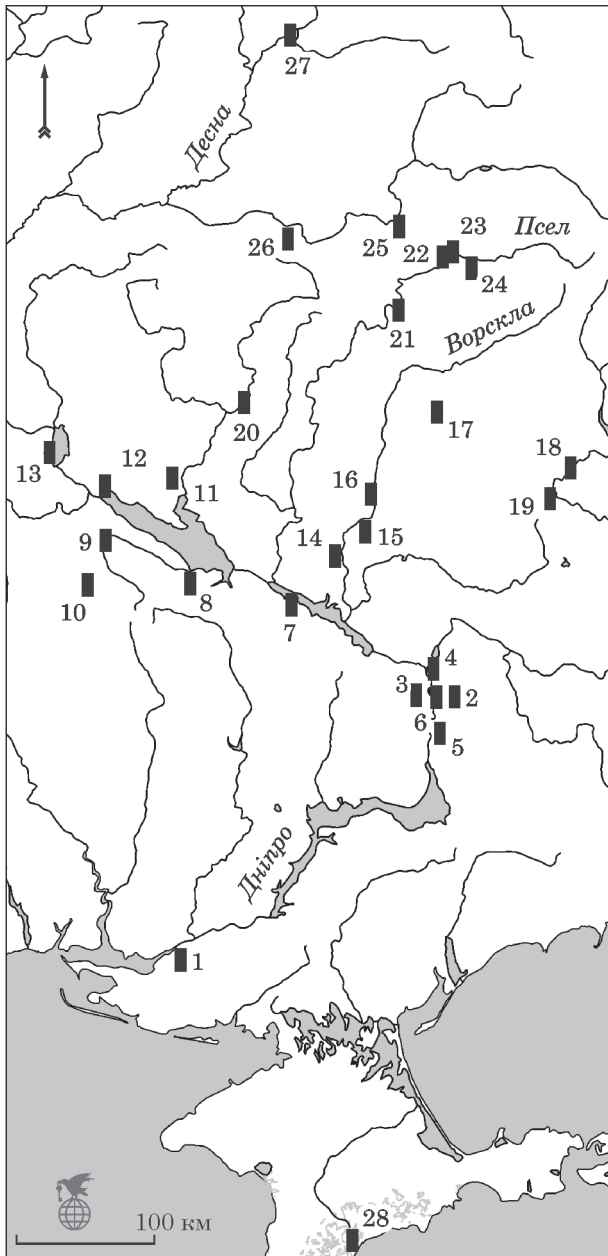

Рис. 5. Карта поширення пронизок типу 1 за Я. В. Володарцем-Урбановичем: 1 — Праві Солонці; 2 — балка Яцева; 3 — Волоське; 4 — Ігрень-Підкова; 5 — о-в Кизлевий; 6 — о-в Сурський; 7 — Дерейвка; 8 — Стецівка; 9 — Хацьки; 10 — Пастирське городище; 11 — Лебехівка; 12 — Коробівка; 13 — Воробівка; 14 — Тахтайка; 15 — Мала Перещепина; 16 — Полтава (2014 р.); 17 — Козіївка / Нова Одеса; 18 — Мохнач; 19 — Коропове; 20 — Хитці; 21 — Нижня Сироватка; 22 — Курилівка; 23 — Суджа-Замостя; 24 — Черкаська Конопелька; 25 — Гапонове; 26 — Шевченкове; 27 — Трубчевськ; 28 — Лучисте

по нижньому краю 2,9 см, зверху — 1,2 см, маса 3,4 г. ІН — ХКМ-а-9705/4 (12), КП 75478/4 (12). Параметри другої (рис. 1: 16): довжина 5,0 см, ширина по нижньому краю 3,2 см, зверху 1,2 см, маса 3,0 г. ІН — ХКМ-а-9705/5 (13), КП 75478/5 (13). З чотирьох фрагментів аналогічних прикрас два (рис. 1: 13, 14), можуть бути уламками одного виробу. Один маловиразний фрагмент

пластини (рис. 1: 18) також може бути частиною подібної підвіски (рис. 1: 17). Параметри уламків такі. Один (рис. 1: 17): довжина 3,4 см, ширина 2,8 см, маса 2,91 г. ІН — ХКМ-а-9705/6 (14), КП 75478/6 (14). Другий (рис. 1: 14): довжина 2,1 см, ширина 2,7 см, маса 0,76 г. ІН — ХКМ-а-9705/8 (16), КП 75478/8 (16). Третій (рис. 1: 13): довжина 2,5 см, ширина 2,4 см, маса 1 г. ІН — ХКМ-а-9705/7 (15), КП 75478/7 (15).

Вироби належить до числа прикрас, оздоблених 2—3 півкулями, що становить ознаку 29 дніпровських комплексів (Гавритухин, Щеглова 1996, с. 54). Вони є прикметними лише для раннього середньовіччя (рис. 6: А): Козіївсько-Новоодеський скарб, 5 екз. (Корзухина 1996, табл. 53: 5—7, 11, 12) і Полтавський 2014 р. (Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголюк 2016, с. 106, рис. 1: 13), а також Волоське / Сурська Забора (Березовец 1963, рис. 24: 20; Рутковская 1974, рис. 4: 14; Приходнюк 1998, рис. 75: 11), Митьки¹ і могильник Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 8 з речами дніпровського походження (Айбабин, Хайрединона 2008, табл. 140: 2, 3). Подібні підвіски пов'язано з пеньківськими пам'ятками або зі скарбами першої хронологічної групи (Гавритухин 1996, с. 95; Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголюк 2016, с. 106—107), поширеними у Дніпровському Лівобережжі, Надпоріжжі та Криму (рис. 6: Б). Відповідно, цей тип датується другою половиною VI—VII ст. (Гавритухин, Щеглова 1996, рис. 62).

Пронизки і трапецієподібні підвіски були складниками різних прикрас, зокрема, іноді вони становлять деталі накісників чи шумливих підвісок. Подібні знахідки є в складі Козіївсько-Новоодеського (Корзухина 1996, с. 396, табл. 45: 4—6; Щеглова 1999, рис. 10) і Суджі-Замостянського скарбів (Кашкин, Родинкова 2010, рис. 5; Родинкова, Сапрыкина, Сычева 2018, рис. 4: 9—12) у Дніпровському Лівобережжі та в склепі 10, шар 5, поховання 17 (Щеглова 1999, рис. 8; Щеглова, Родинкова 2003, с. 297; Хайрединона 2002, рис. 11; Айбабин, Хайрединона 2008, с. 85, табл. 52) на могильнику Лучисте в Криму. На цьому могильнику в кількох випадках трапецієподібні оздобу були підвішені за нитку до пронизок, і їх прикріплювали до одягу в районі грудної клітки чи вони входили до разок намиста, що з'єднував дві фібули дніпровського походження — склеп 36, шар 2, поховання 9 (Айбабин, Хайрединона 2008, с. 102, 105, табл. 110: 9; 120; 121), склеп 54, шар 3, поховання 20 (Айбабин, Хайрединона 2014, с. 67, 75—76, табл. 49: 20; 69—75), склеп 65, шар 1, поховання 2 (Айба-

1. Знахідка у 2018 р. була передана до Черкаського міського музею археології Середнього Подніпров'я.

Рис. 6. Трапецієподібні підвіски орнаментовані двома / трьома півкулями по центру: А — трапецієподібні підвіски орнаментовані двома / трьома півкулями по центру: 1—5 — Козіївка / Нова Одеса; 6 — Митьки; 7 — Полтава (2014 р.); 8—10 — Волоське / Сурська Забора; 11, 12 — Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 8 (1—5 — фото із архіву О. С. Федоровського; 6 — фото Т. В. Бітківської; 7, 9, 10 — фото Я. В. Володарця-Урбановича); Б — карта поширення трапецієподібних підвісок орнаментованих двома / трьома півкулями по центру: 1 — Праві Солонці; 2 — Волоське / Сурська Забора; 3 — Митьки; 4 — Полтава (2014 р.); 5 — Козіївка / Нова Одеса; 6 — Лучисте

бин, Хайрединова 2014, с. 95, 98—99, табл. 126: 2; 132—136).

Трапецієподібні підвіски іноді чіпляли до лунниць (Родинкова 2003b) — Козіївсько-Новоодеський скарб (Корзухина 1996, табл. 53: 17; 56: 2, 3) і Банцеровщина (Корзухина 1996, табл. 115: 3), хоча у слов'ян лунниць украй мало; до ланцюжка, що з'єднував дві фібули, про що свідчить поховання 9 шару 3 склепу 38 могильника Лучисте (Айбабин, Хайрединова 2008, табл. 146), що підтверджується і знахідкою зі східних повітів Полтавської губ. (Корзухина 1996, табл. 78: 3). У склепі 59 шару 3, поховання 9 трапецієподібна підвіска була по-

ряд з круглою підвіскою та двома пронизками, що вказує на їхню належність до деталей наміста (Айбабин, Хайрединова 2014, табл. 96; 101). На таку само позицію у вбранні вказує поховання 5 склепу 35, де в районі грудної клітини, ближче до шиї, виявлено разок з намістин, пронизок і трапецієподібних підвісок (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 97, табл. 97: 5; 101—103; Хайрединова 2011, рис. 3.29). Проте у похованні 8 склепу 38 могильника Лучисте трапецієподібні підвіски (аналогічні знахідкам з Правих Солонців) виявлено в районі тазових кісток. За реконструкцією Є. А. Хайрединової, вони були прикріплені до пояса (Хайрединова

2011, рис. 4.6: 11). Для території Середнього Подніпров'я та Дніпровського Лівобережжя лише матеріали поховання біля с. Мохнач (Аксенов, Бабенко 1998, с. 111—112; Родинкова 2012b, с. 196; 2014, с. 93—94) вказують на використання паска жіночим населенням, хоча й з незначною кількістю геральдичних оздоб. Але в Правих Солонцях немає прикрас, що їх однозначно можна було б пов'язати з деталями пояса.

Намистина куляста з напівпрозорого скла синього кольору з наскрізним отвором, трішки вищерблена. Діаметр 0,6 см, діаметр каналу — 0,1—0,3 см, довжина вздовж конусоподібного отвору 0,7 см. Її виготовлено в техніці витягнутої трубочки (волокна розташовані паралельно каналу). Маса 0,21 г (рис. 1: 19; 2: 19), ІН — ХКМ-а-9705/9 (17), КП 75478/9 (17). Намистина належить до групи однокольорових (монохромних), а саме до групи І (однокольорові), відділу 1 (круглі), типу «а» (кулеподібні), підтипу 1 (Деопик (Ковалевская) 1961, с. 213) чи до типу 90 за В. Б. Ковалевською (Ковалевская 2000, с. 6—7).

Нині не маємо каталогу намистин зі слов'янських пам'яток третьої чверті I тис. Тож за аналогії ми долучили круглі сині намистини, позаяк інші деталі (технологія виготовлення, прозорість скла, форма отвору) в публікаціях часто не вказані. Відтак, сині намистини трапилися в Острогозькому (Березуцький, Золотарев, Куцев 2017, с. 136), Козіївсько-Новоодеському (Корзухина 1996, с. 396), Колосківському (Корзухина 1996, с. 419), Хитцівському (Володарець-Урбанович, Сидоренко 2016, с. 121) скарбах, на поселенні празької культури Струга 1 (Варгей 1993, с. 71—72, табл. VII: 22; 2016, с. 36) і на пенківських пам'ятках: поселення в балці Яцева¹, могильник на о-ві Сурський² (Бодянский 1960; Приходнюк 1998, с. 156)³.

НАРУЧНІ ПРИКРАСИ — БРАСЛЕТИ

Браслет з округлого в перетині стрижня і потовщеними майже квадратними в перетині кінцями. Кінці орнаментовано гравійованими паралельними та перехресними лініями. Розміри браслета 6,0 × 7,1 см, діаметр стрижня у центрі 0,4 см, кінці — 1,0 × 0,8 см, маса 46,74 г. По центру трохи зігнутий, тут є тріщина (рис. 1: 20; 2: 20). ІН — ХКМ-а-9705/10 (18), КП 75478/10 (18).

1. Синя намистина з непрозорого скла, розмірами 0,5 × 0,5 см, діаметр отвору 0,3 см, форма каналу повторює форму виробу, волокна розташовані паралельно каналу.
2. На пам'ятці виявлено кілька круглих синіх намистин, дуже перепалених і розламаних.
3. У публікаціях намистини з двох останніх пам'яток не описано. Зберігаються в Наукових фондах Інституту археології НАН України.

Браслет належить до типу V, підтипу 3 (з потовщеними кінцями, що в перетині наближаються до квадрата) за В. Є. Родинковою (Родинкова 2003с, с. 69). Цей підтип (рис. 7: 1—12) включає знахідки з Донецького городища (рис. 7: 1; Приходнюк 1998, рис. 63: 4) і Першого Цепляєвського скарбу (рис. 7: 2; Дьяченко 1978) з округлою середньою частиною, прикрашені своєрідним орнаментом. У Козіївсько-Новоодеському скарбі (рис. 7: 3, 4; Корзухина 1996, табл. 50: 12; 51: 5) зафіксовано два орнаментованих фрагменти подібних браслетів. Неорнаментовані два цілі й чотири фрагменти цього підтипу було в Колосківському скарбі (рис. 7: 5—10) і один у Козіївсько-Новоодеському (рис. 7: 12), а також один на Ігрени-Підкові (рис. 7: 11; Приходнюк 1998, рис. 71: 16).

Браслет з розширеними розклепанними кінцями, на яких нанесено вигравійовано сітчастий орнамент. Розміри браслета 7,6 × 6,1 см, діаметр стрижня по центру — 0,5 см, розміри кінців 1,1 × 0,3 см, маса 50,89 г (рис. 1: 21; 2: 21). ІН — ХКМ-а-9705/11 (19), КП 75478/11 (19).

Браслет належить до типу V, підтипу 2 за В. Є. Родинковою, цебто виробів з розширеними чотирикутної форми кінцями, прикрашеними паралельними, перехресними та зигзагоподібними гравійованими лініями. Вироби цього підтипу виявлено по одному в Козіївсько-Новоодеському скарбі (рис. 7: 18; Корзухина 1996, табл. 50: 9) і Полтавському 2014 р. (рис. 7: 22; Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголов 2016, с. 111, рис. 14), по два — в Острогозькому (рис. 7: 23, 24; Березуцький, Золотарев, Куцев 2017, с. 134, рис. 1: 2, 6) і Колосківському (рис. 7: 14, 15; Корзухина 1996, табл. 102: 1, 2), а також на поселеннях Ігрень-Підкова (рис. 7: 17; Приходнюк 1998, рис. 71: 14), Циркуни 11 (рис. 7: 13), Шедієве (рис. 7: 20) і місцезнаходженні у с. Солонці (рис. 7: 21; Володарець-Урбанович 2015, с. 98—99, 102, рис. 2: 2, 4). До цієї ж групи належать ще один браслет з Колосківського скарбу, один кінець якого у перетині прямокутний, другий — сегментоподібний (рис. 7: 16; Корзухина 1996, табл. 102: 4), і уламок неорнаментованого браслета з Мартинівського скарбу (рис. 7: 19; Приходнюк и др. 1991, с. 72—92; Корзухина 1996, табл. 16: 8).

Укажемо, що переважну більшість браслетів типу V виявлено у Козіївсько-Новоодеському і Колосківському скарбах. Їх майже немає на пам'ятках і в комплексах поза міжділянками Ворскли і Сіверського Дінця, хоча поодинокі знахідки є в Надпоріжжі (рис. 8: 2). Додамо, що обидва підтипи (2 і 3) чотири рази поєднуються в одному скарбі чи пам'ятці — Козіївка / Нова Одеса, Колосково, Праві Солонці, Ігрень-Підкова.

Уламок литого браслета з ледь потовщеним, округлим в перетині кінцем, вкритим ближче до краю геометричним орнаментом з

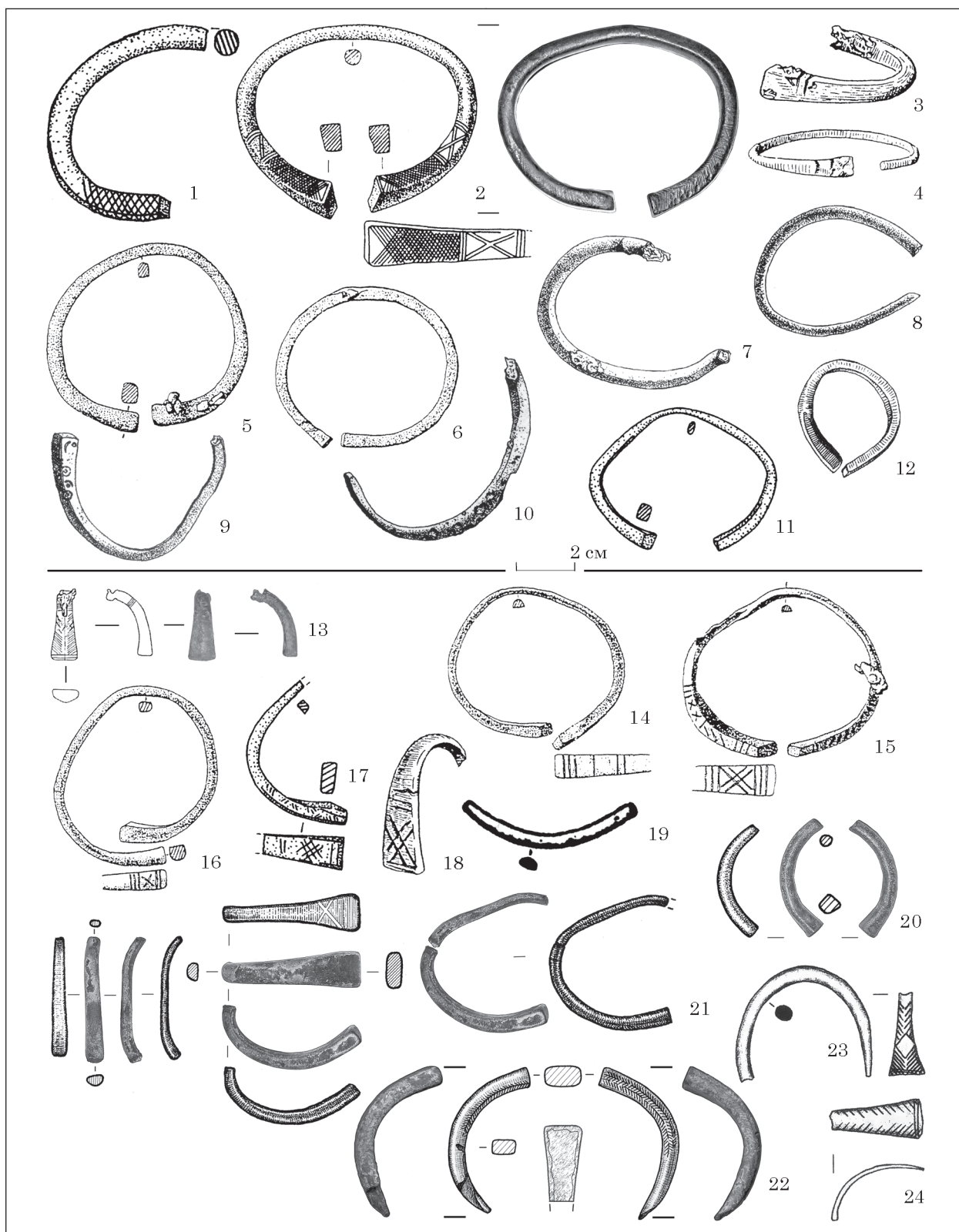

Рис. 7. Браслети типу V за типологією В. Є. Родінкової; підтип 3: 1 — Донецьке городище; 2 — Перше Цепляєво; 3, 4 — Козіївка-Нова Одеса; 5—10 — Колосково; 11 — Ігрень-Підкова; 12 — Козіївка-Нова Одеса; підтип 2: 13 — Циркуни 11; 14—16 — Колоскове; 17 — Ігрень-Подкова; 18 — Козіївка / Нова Одеса; 19 — Мартинівка; 20 — Шедієве; 21 — Солонці; 22 — Полтава (2014 р.); 23, 24 — Острогоськ (2, 13, 20—22 — фото Я. В. Володарця-Урбановича)

навскісної сітки між поясками ліній. Зважаючи на те, що сітка складається з несиметричних ромбиків, можна припустити, що

спочатку було нанесено орнамент, а вже потім виріб було зігнуто. Браслет був обламаний у давнину, після чого його дуже зігнули. Діаметр

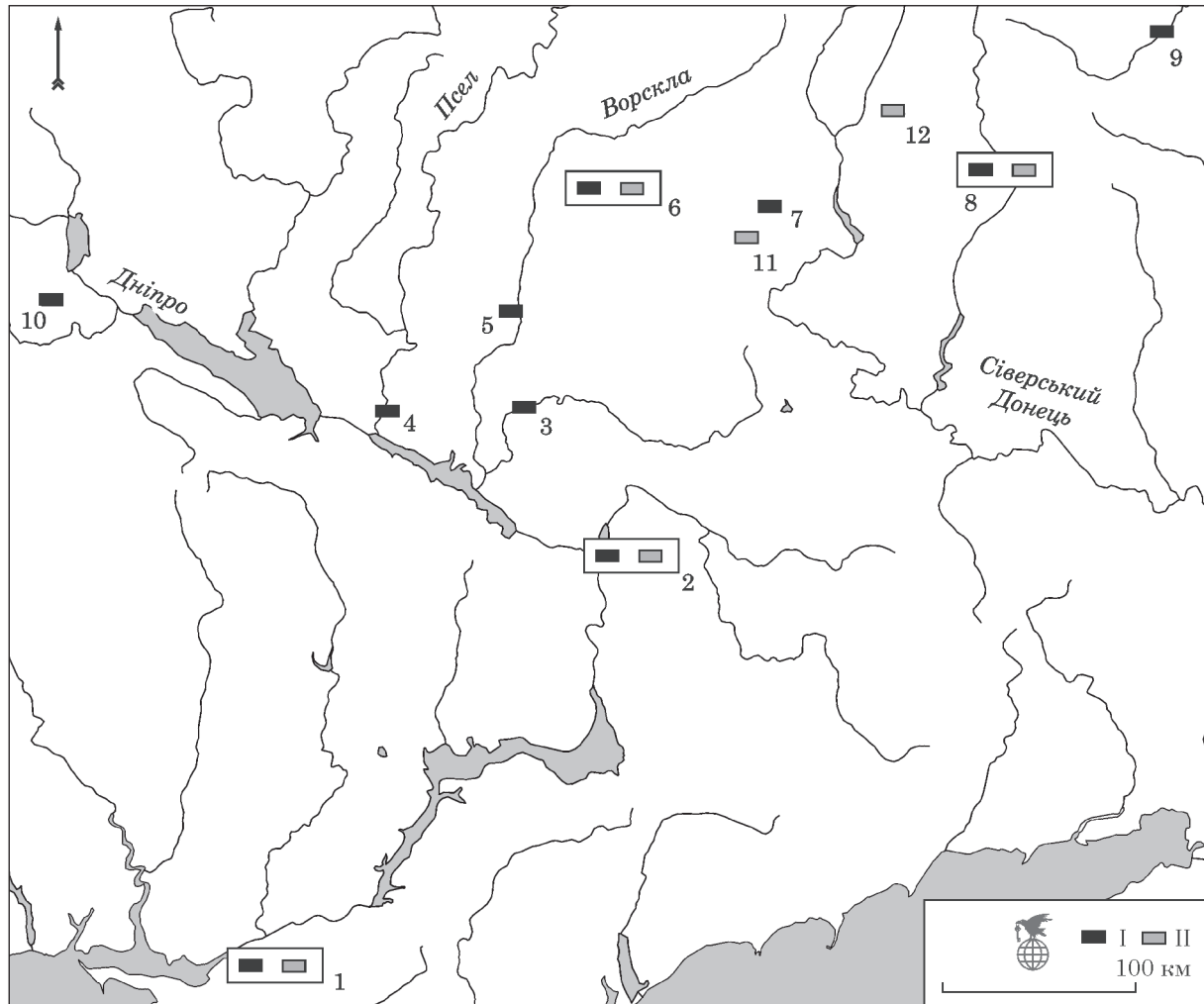

Рис. 8. Карта поширення браслетів типу V за типологією В. Є. Родінкової. **Умовні позначки:** I — підтип 2; II — підтип 3. **Пам'ятки:** 1 — Праві Солонці; 2 — Ігрень-Подкова; 3 — Шедієве; 4 — Солонці; 5 — Полтава; 6 — Козіївка / Нова Одеса; 7 — Циркуни 11; 8 — Колоскове; 9 — Острогжск; 10 — Мартинівка; 11 — До-нецьке городище; 12 — Перше Цепляєво

новотвору $4,7 \times 4,2$ см, потовщеного округлого кінця — 0,8 см, стрижня в центрі — 0,5 см, маса 31,79 г (рис. 1: 22; 2: 22). ІН — ХКМ-а-9705/12 (20), КП 75478/12 (20). За прямим призначенням він явно вже не використовувався. Можливо, його берегли як цінну сировину.

Браслет належить до виробів з розширеними (округлими) й орнаментованими кінцями — тип II, підтип орнаментованих (прикрашені гравійованими паралельними і перехресними лініями) за В. Є. Родінковою (Родінкова, Седин 2004, с. 240). Цей підтип представлено знахідками (рис. 9; 10) по 2 екз. в скарбах Менському (Корзухина 1996, с. 408, табл. 77: 2, 3; Приходнюк 2001, рис. 56: 3), Трубчевському (Приходнюк, Падин, Тихонов 1996, с. 83, рис. 9: 4, 5) і Суджі-Замостянському (Кашкин, Родінкова 2010, с. 86, рис. 5; Родінкова, Сапрыкіна, Сычева 2018, рис. 3: 1, 2), а також 4 екз. на городищі Могилев-Зміївка (Марзалюк 2011, мал. 17: 1, 2, 4, 5; Обломский 2016а, с. 25, 53, рис. 12: 5—8), 2 екз. у Никодимово (Родінкова, Седин 2004, с. 240, рис. 4: 2, 3; Обломский 2016а, с. 52,

рис. 41: 5), одним у Великих Будких (Ильинская 1968, с. 60—61; Горюнов 1981, с. 106; Родінкова 1996, с. 157) і 3 екз. у Зимному (Ауліх 1962, с. 100—102; 1972, с. 66—69, табл. XIII: 2, 6, 9). Трапилися вони також на поселеннях Старосілля (Лінка 1952, с. 46, табл. III: 7; Приходнюк 1980, рис. 44: 11), Ігрень-Підкова (Приходнюк 1998, рис. 71: 4), Шедієве (Володарець-Урбанович 2015, с. 93—98), Новоселиця (Приходнюк 1990, с. 93, рис. 13: 3; 1998, рис. 66: 7), Мала Перещепина (Левченко 1999, с. 167, рис. 4: 2), Кривець 4, 2 екз. (Обломский 2011, с. 56, рис. 3: 5; 2012а, с. 54; 2012с, рис. 8: 5), Видилиха (Гриб 2017, с. 76, рис. 65: 7), Київ, вул. Трьохсвятительська (Корзухина 1996, с. 353, табл. 77: 6), 2 екз. в похованні 2 другої половини V — перших десятиліть VI ст. могильника Любова (Радзівська, Шрамко 1980, с. 103, рис. 4: 4, 5; Гавритухин 2004, с. 208—209), 2 екз. в інгумаційних похованнях з прикрасами кола «старожитностей антів» біля с. Мохнач (Аксенов, Бабенко 1998, с. 116, рис. 3: 5, 6), один на могильнику Денчень, поховання 280 (Рафалович

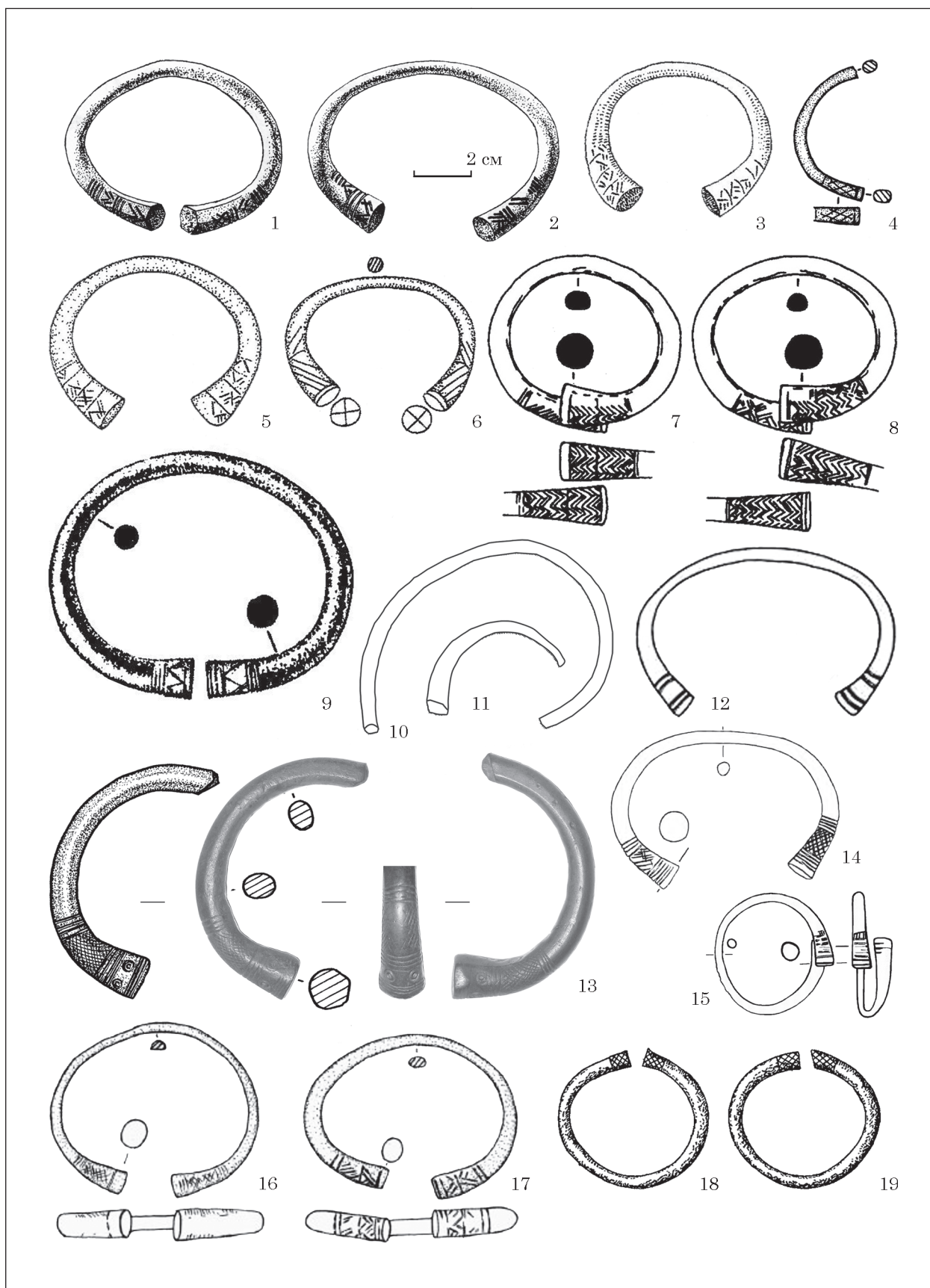

Рис. 9. Браслети типу II і підтипу орнаментованих за типологією В. Є. Родінкової: 1, 2 — Мена; 3 — Старосілля; 4 — Мала Перещепина; 5 — Ігрень-Підкова; 6 — Новоселиця; 7, 8 — Мохнач; 9 — Денчень; 10, 11 — Трубчевськ; 12 — Великі Будки; 13 — Шедієве; 14, 15 — Никодимово; 16, 17 — Кузьминський могильник, поховання 7; 18, 19 — Любовка, поховання 2 (6 — без масштабу; 10, 11 — прорисовка за фото; 13 — фото Я. В. Володарця-Урбановича)

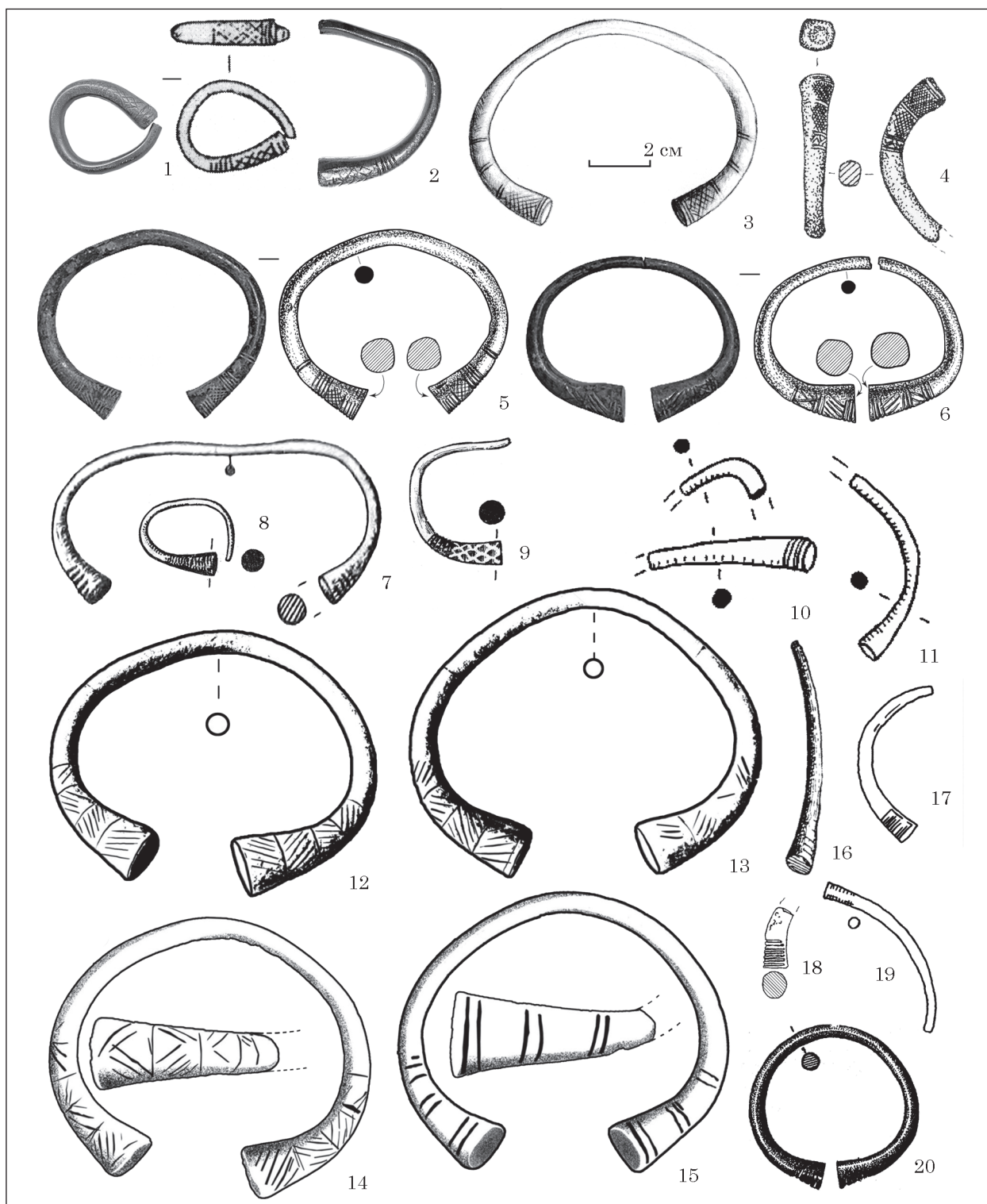

Рис. 10. Браслети типу II і підтипу орнаментованих за типологією В. Є. Родінкової: 1, 2 — Кривець 4; 3 — Семилуцький район Воронежської обл.; 4 — Видилиха; 5, 6 — Суджа-Замостя; 7—9 — Зимне; 10 — Картамишево 2, поховання 36; 11 — Картамишево 2, культурний шар; 12—15 — Могилев-Зміївка; 16 — Усох, поховання 4; 17 — Леб'яже, поховання 44; 18 — Леб'яже, поховання 69; 19 — Леб'яже, поховання 39, 20 — Київ, вул. Трьохсвятительська (1 — фото А. М. Обломського; 2 — фото за Обломский 2012с, рис. 8; 5, 6 — фото за Кашкин, Родинкова 2010, рис. 5)

1986, с. 27, табл. XV: 3), на могильниках колончинської культури, а саме Усох, поховання 4 (Падин 1960, с. 318, рис. 2: 5), Картамишево 2, поховання 36, культурний шар (Горюнова 2004, с. 21, 25, рис. 6: 2, 11), Леб'яже, поховання 39,

44, 69¹ (Липкинг 1974, с. 148—150; Тихомиров 1990), на могильнику культури рязансько-ок-

1. Рисунки знахідок з особистого архіву Р. В. Терпиловського.

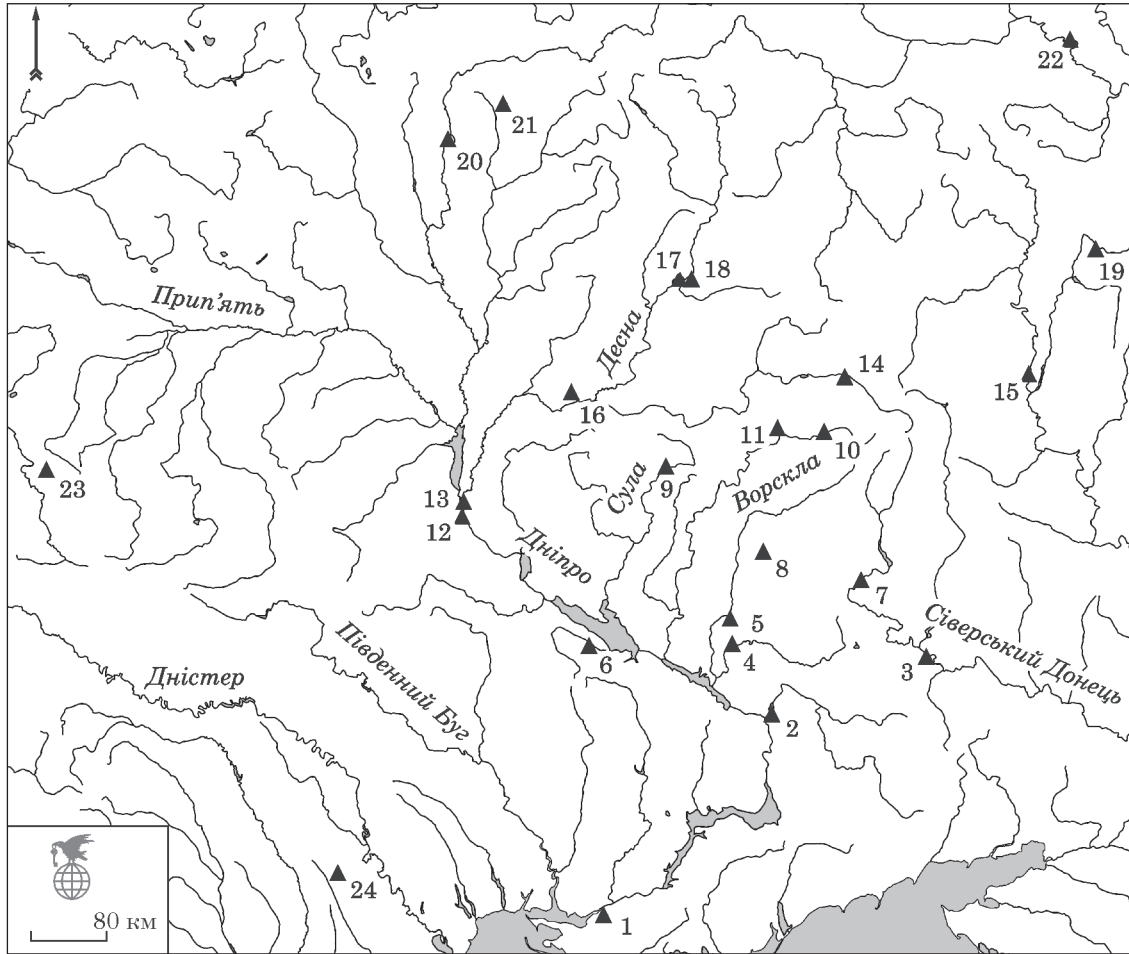

Рис. 11. Карта поширення браслетів типу II підтипу орнаментованих за типологією В. Є. Родінкової: 1 — Праві Солонці; 2 — Ігрень-Підкова; 3 — Видилиха; 4 — Шедієве; 5 — Мала Перещепина; 6 — Новоселиця; 7 — Мохнач; 8 — Любовка; 9 — Великі Будки; 10 — Картамишево 2; 11 — Суджа-Замостя; 12 — Київ; 13 — Старосілля; 14 — Леб'язе; 15 — Семилуцький р-н; 16 — Мена; 17 — Трубчевськ; 18 — Усох; 19 — Кривець 4; 20 — Могилев-Зміївка; 21 — Никодимово; 22 — Кузьминський могильник; 23 — Зимне; 24 — Денчень

ських фінів з прикрасами кола дніпровського походження: 2 екз. у Кузьминському могильнику, поховання 7 (Ахмедов 2016, с. 74—76, рис. 7; Ахмедов, Гаврилов 2017, с. 72—74, рис. 1) і в Семилуцькому р-ні Воронежської обл. (Зиньковская 2012, с. 153, рис. 1: 3). Основним ареалом поширення таких прикрас є територія Дніпровського Лівобережжя (рис. 11).

Загалом браслети належать до ознаки 16 у переліку прикмет дніпровських скарбів, і вони є характерними для першої хронологічної групи за О. О. Щегловою та пам'яток пенківської чи колочинської культур (Щеглова 1990, с. 170, рис. 2: 16; Гавритухин, Щеглова 1996, с. 53). Тож їхня хронологія вкладається в третю чверть I тис.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

На жаль, ми не можемо верифікувати ці знахідки за обставинами їх знаходження. Тому висновки будуть підпорядковані двом аксіоматичним припущенням: речі були виявлені поблизу с. Праві Солонці та складала один комплекс.

Найімовіріше, прикраси становлять скарб (чи його частину) першої хронологічної групи. На це, зокрема, вказує той факт, що всі знахідки мають відповідники серед ознак дніпровських комплексів за І. О. Гавритухиним і О. О. Щегловою (таблиця). Тільки пронизки побутовали впродовж значного часу, натомість інші знахідки є прикметними винятково для пам'яток пенківської та колочинської культур і комплексів типу Мартинівки.

Завважимо, що комплекс із Правого Солонця знаходиться далеко від основного ареалу поширення таких скарбів, що припадає на Дніпровське Лівобережжя (18 пунктів)¹, набагато менше їх (4 пункти) у Середньому Подніпров'ї (Дерев'яно, Володарець-Урбанович 2017, рис. 1). Нещодавно в Подонні, де донедавна були невідомі пам'ятки з синхронними на шаруваннями, виявлено Острогоський скарб (Березуцький, Золотарев, Куцев 2017), хоча

1. Комплекси з Блажків і Коропового включають знахідки, характерні для першої та другої груп і, ймовірно, мають «перехідний» характер.

Знахідки з Правого Солонця та ознаки дніпровських скарбів за І. О. Гавритухіним та О. О. Щегловою

Рис.	№ ознаки	Походження	Зарубинецька культура	Пізно-зарубинецькі пам'ятки	Київська культура	Східно-європейські виїмчасті емалі	Пеньківська, колочинська та празька культури	Скарби першої хронологічної групи
1: 1; 2: 1	28	—	—	—	—	—	+	+
1: 2—12; 2: 2—12	32	Місцеве	+	+	+	+	+	+
1: 13—18; 2: 13—18	29	Місцеве	—	—	—	—	+	+
1: 19; 2: 19	—	Імпорт	—	—	—	—	+	+
1: 20, 21; 2: 20, 21	16	Місцеве	—	—	—	—	+	+
1: 22; 2: 22	16	Місцеве	—	—	—	—	+	+

вище за течією, на р. Воронеж, локалізуються пам'ятки верхньоворонезької культурної групи за А. М. Обломским, де є знахідки прикрас дніпровського походження (Обломский 2011, рис. 1; 2012a; 2012b; 2012c, рис. 1; 2016b, рис. 1; 2018, рис. 1; Обломский, Швырёв 2018; Ахмедов 2016; Ахмедов, Гаврилов 2017).

З комплексом з Правих Солонців маємо приблизно таку само ситуацію. Він знаходиться не в основному ареалі поширення таких комплексів, але неподалік території поширення окремих знахідок прикрас синхронного часу. У районі Надпоріжжя таких скарбів немає, однак окремі знахідки прикрас, характерних для цієї групи старожитностей, трапляються (Родинкова 1996; 2007, рис. 1; 2011, рис. 3; Приходнюк 1998, рис. 4), зокрема й аналогічні оздобам з Правих Солонців. Додамо, що, крім основного ареалу поширення прикрас, характерних для скарбів кола Мартинівки, є ще принаймні кілька регіонів чи напрямів поширення подібних виробів: 1) Крим і Передкавказзя, 2) Дунайський регіон і 3) Балтійський, 4) басейн Оки і верхів'я Дону. Тож поява комплексу за межами основного ареалу не видається дивною.

За складом прикрас комплекс з Правих Солонців є близьким до скарбів з Козіївки / Нової Одеси (Корзухина 1996, с. 397, 401—402), Курилівки (Родинкова 2010a) і Черкаської Конопельки (Родинкова, Сапрыкина 2015). Однак у них були й інші прикраси, характерні для жіночого вбрання, — фібули, дзвіночки, лунниці тощо. Та найближчим за складом є Хацьківський комплекс за винятком деталей геральдичної поясної гарнітури як елементів чоловічого костюма. Деталі жіночого вбрання з Хацьків представлено 11 трапецієподібними підвісками, 14 пронизками, 2 браслетами, 2 ланками від ланцюжка, великою бурштиною намистиною та великою мушлею (?) (Корзухина 1996, табл. 22: 15—25; 27: 37—51).

З усіх знахідок з Правого Солонця однозначно лише одна річ точно була зламана в давнину — браслет № 20. Пронизки й підвіски, ймовірно, пошкодилися механічно, враховуючи їхню ламкість. Проте однозначно від-

нести скарб з Правих Солонців до комплексів ювелірів чи сімейних скарбів¹ складно. Що очевидно, прикраси належать до елементів жіночого вбрання.

Не слід відкидати й припущення, що ці речі могли бути інвентарем зруйнованого інгумаційного поховання з прикрасами кола «старожитностей антів». Подібних комплексів мало, лише деякі з них достатньо добре задокументовано. За інвентарем вони різні (Синиця 1999), декотрі з досить чисельним інвентарем (Мохнач, Денчень, поховання 280), інші — з незначним (Рябівка III, Селіште, поховання 48, 59). Найближче за складом речей, хоча й з більшою кількістю, є поховання поблизу с. Мохнач — 25 пронизок, 4 трапецієподібні підвіски, 2 браслети, ланцюжок, різного роду намистини і бісер, хоча в цьому похованні були й інші прикраси (Аксенов, Бабенко 1998). Кількість браслетів у таких похованнях становить 1 чи 2 екз.: Денчень, поховання 280, 1 екз. (Рафалович 1986, с. 25—26, табл. XIV, 3), Мохнач, 2 екз. (Аксенов, Бабенко 1998, с. 116, рис. 3: 5, 6), Рябівка III, поховання 1 з 1 екз. і поховання 4 з 2 екз. (Обломский, Терпиловский 2001, рис. 9: 11, 15, 16). По два браслети виявлено у похованні 2 з Любовки (Радзівська, Шрамко 1980, с. 103, рис. 4: 4, 5; Гавритухин 2004, с. 208—209, рис. 2: 23—30) і в похованні 7 з дніпровськими речами з Кузьминського могильника (Ахмедов 2016, с. 74—76, рис. 7; Ахмедов, Гаврилов 2017, с. 72—74, рис. 1) культури рязансько-окських фінів.

Вкажемо, що в кримських поховальних комплексах з речами дніпровського походження у могильнику Лучисте число браслетів лише в одному разі становило 5 екз. — склеп 54, шар 3, поховання 16; у двох — по одному: склеп 54, шар 3, поховання 20; склеп 65, шар 1, поховання 2. У восьми похованнях виявлено по два браслети — склеп 10, шар 2, поховання 4 і шар 5, поховання 17; склеп 38, шар 3, похован-

1. О. О. Щеглова використовує термін «кладь-ларчик». Однак він не надто вдалий, адже наче передбачає наявність скриньок.

ня 8; склеп 43, шар 2, поховання 4; склеп 59, шар 3, поховання 9; склеп 65, шар 1, поховання 1 і шар 2, поховання 13 і 15 (Айбабин, Хайрединова 2008; 2014).

Формально у Правих Солонцях маємо три браслети, хоча один з них був поламаний і наряд чи використовувався за прямим призначенням. У будь-якому разі, всі знахідки могли бути деталями вбрання однієї людини (враховуючи незначну їх кількість). Автор знахідки не повідомив про наявність кісток на місці знахідки, однак вони могли і не зберегтися. Тож зовсім відкидати припущення, що ці знахідки не є інвентарем поховання, не можна.

ХРОНОЛОГІЯ

Формування вбрання, характерного для першої хронологічної групи скарбів, розпочалося у другій половині VI ст. (Гавритухин, Обломский 1996, с. 146), а «заховання» їх припадає на другу — третю чверть VII ст., чи навіть вужче — на третю чверть (Родінкова 2012а, с. 153, 157—158; Казанский 2014, с. 53—55; Обломский, Родінкова 2014).

У цих хронологічних межах датується поховання з речами дніпровського походження на могильнику Лучисте. Маємо на увазі поховання 8 склепу 38, де в районі черепа виявлено дві золоті сережки, в районі шиї — намисто і гему, в районі грудної клітки — голівками вниз дві прості антропозооморфні фібули дніпровського походження — тип I.1.A і тип I.2.B за В. Є. Родінковою (Родінкова 2006, с. 46—47, рис. 1: 5; 2: 11), на обох кістках передпліччя — срібні браслети, в районі пояса — срібну орлиноголову пряжку і дві бронзові трапецієподібні підвіски, на фалангах пальців лівої руки — бронзовий перстень з роздвоєними заокругленими кінцями, уздовж лівої ліктвової кістки — уламок залізного ножа (Айбабин, Хайрединова 2008, с. 107, 110—111, табл. 138—140). Фібула типу I.1.A має найближчі аналогії на поселенні Волоське (Корзухина 1996, с. 421, табл. 108: 3) і на могильнику Чуфут-Кале (Корзухина 1996, с. 425, табл. 110: 7), типу I.2.B — аналогічна знахідці з поселення Молочарня (Березовець 1963, рис. 4: 4; Корзухина 1996, табл. 87: 8). Персні з роздвоєними спіралеподібними кінцями мають досить широку хронологію (Володарець-Урбанович 2012). Знахідки раннього середньовіччя походять з могильника Дюрсо, поховання 476, що датується VI—VII ст. (Дмитриев 2003, табл. 83: 100), Мохнач (Аксенов, Бабенко 1998, с. 115, рис. 3: 4) і на поселенні Сушки, житло 3 (Приходнюк 1990, с. 95, рис. 13: 2). Поховання 8 склепу 38 могильника Лучисте датують у межах першої чверті — початку другої чверті VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2008, рис. 19: 17—21). В. Є. Родінкова фібули з цього комплексу датує першою половиною VII ст. (Родінкова 2006, рис. 3: 12, 27).

У похованні 13 склепу 65 виявлено (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 96, 104—106, табл. 127: 13; 147; 148): у районі черепа — бронзові сережки, варіант виробів глodosького типу (Володарець-Урбанович, Буйнов 2017, с. 63), в районі шиї — бронзовий неорнаментований дзвіночок, пронизки (гладенька й спіралеподібна) і намисто, в районі пояса — бронзову пряжку, деталі поясної гарнітури, залізну пряжку і крем'ях, у районі кісток рук — пару бронзових браслетів і кільце з кінцем у вигляді «зміїної голівки». Дві сережки — різновид сережок глodosького типу, що мають багато аналогій на кримських могильниках (Скелясте й Лучисте), належать до варіанту 3—3 за типологією Є. В. Веймарна та О. І. Айбабіна (Веймарн, Айбабин 1993, с. 183). Відомі вони і серед слов'янських старожитностей: Козіївсько-Новоодеський скарб першої хронологічної групи за О. О. Щегловою (Корзухина 1996, табл. 53: 18, 20) і формочка для їх виливки з поселення Циркуни 13 (Володарець-Урбанович, Буйнов 2017, с. 61, рис. 2: 2). Бронзовий неорнаментований дзвіночок з вушком округло-аморфної форми за типологією В. Є. Родінкової (Родінкова 2003с, арк. 44) знаходить багато аналогій серед слов'янських старожитностей, а на могильнику Лучисте часто поєднується з іншими прикрасами дніпровського походження (Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголюков 2016, с. 97—100). Спіралеподібні пронизки — тип 7 за Я. В. Володарцем-Урбановичем (Володарець-Урбанович 2014, с. 44—45) — широко представлені на слов'янських пам'ятках третьої чверті I тис.

У похованні 14 склепу 65 серед тліні дитячих кісток лежали намистини і підвіска з зуба тварини, два бронзових кільця, одне з кінцем у вигляді «зміїної голівки» та дзвіночок, прикрашений врізними концентричними лініями (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 96, 106, табл. 127: 14; 149: 1—11). Дзвіночок належить до циліндричних зразків, прикрашених ззовні двома поясками з 1—2 врізних ліній за В. Є. Родінковою (Родінкова 2003с, арк. 44), і має аналогії в Гапонівському (Гавритухин, Обломский 1995, с. 138, рис. 3: 6, 7), Козіївсько-Новоодеському (Корзухина 1996, табл. 44: 8), Суджанському (Корзухина 1996, табл. 70: 14, 15), Курилівському (Родінкова 2010а, с. 86, рис. 5: 1—7) і Суджі-Замостянському (Родінкова, Сапрькина, Сычева 2018, рис. 4: 31—35) скарбах першої хронологічної групи та на ланцюжку із східних повітів Полтавської губ. (Корзухина 1996, табл. 78: 3). О. І. Айбабін та Є. А. Хайрединова датують обидва поховання (13 і 14) склепу 65 другою чвертю VII ст. (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 29, рис. 6: 21—23, 26, 27).

У похованні 1 склепу 65 серед тліні кісток виявлено: в районі черепа зліва — бронзову сережку, справа — дві бронзові сережки; в районі шиї і верхньої частини грудної клітки — намисто і кам'яну підвіску; серед намиста

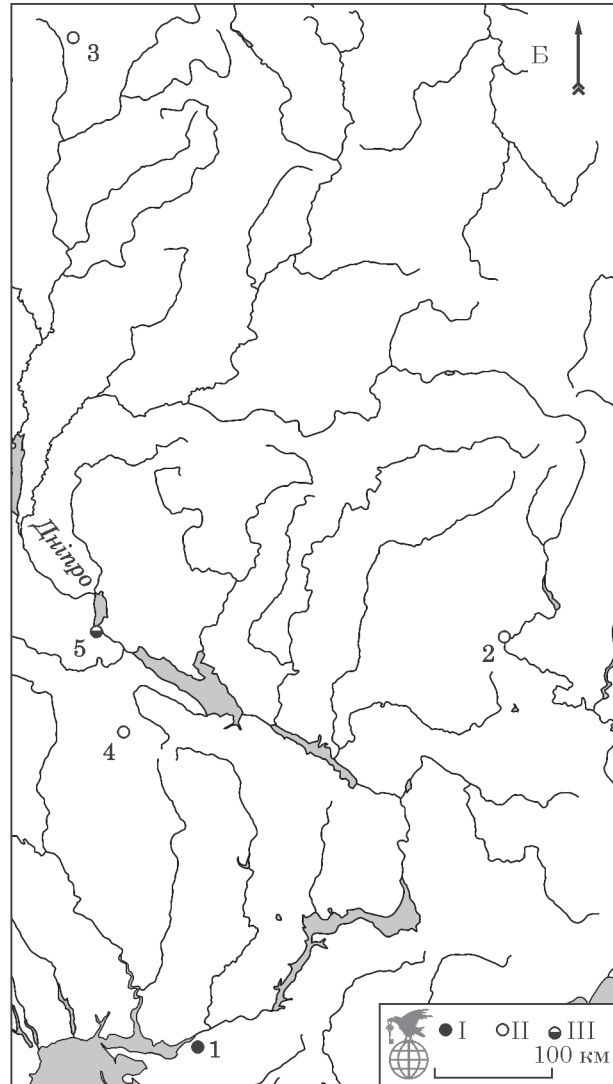
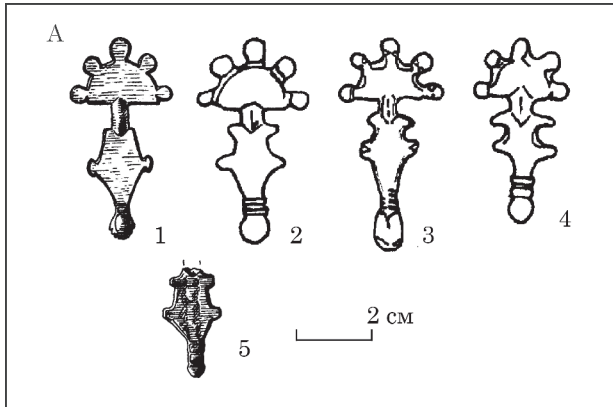

Рис. 12. Пальчата фібула із Олешків та малі пальчасті фібули Пергамон — Тай-зее, підтип неорнаментованих, серія А, варіант Черкеський Бишкін: А — знахідка з Олешок і деякі її аналогії: 1 — Олешки; 2 — Черкеський Бишкін; 3 — Нікодимове; 4 — Пастирське городище; 5 — Канівський повіт; Б — карта поширення аналогій. **Умовні позначки:** I — мала пальчата фібула із Олешок; II — типу Пергамон — Тай-зее, підтип неорнаментованих, серія А, варіант Черкеський Бишкін; III — знахідка із Канівського повіту. Пам'ятки: 1 — Олешки; 2 — Черкеський Бишкін; 3 — Нікодимове; 4 — Пастирське городище; 5 — Канівський повіт

і правої ліктьової кістки — фрагменти бронзового стрижня; в районі правої ключиці лежала голівкою вниз бронзова фібула з каймою з пташиних голівок, підтипу 7-голових, серія Б і варіант Волоське за В. Є. Родінковою (Родінкова 2004, с. 234); в районі грудної клітки — дві бронзові фібули, з'єднані ланцюжком: проста антропоморфна типу I.2.B. за В. Є. Родінковою (Родінкова 2006, с. 47) чи зооморфна типу V-A за О. М. Приходнюком (Приходнюк 2005, с. 38), і пальчата з каймою у вигляді пташиних голівок підтипу 7-голових, серії Б і варіанту Пастирське за В. Є. Родінковою (Родінкова 2004, с. 234) чи типу IV-B за О. М. Приходнюком (Приходнюк 2005, с. 37); у районі лівої руки — бронзовий браслет і кільце з кінцем у вигляді «змінної голівки»; в районі пояса — залізна пряжка; на кістках правого передпліччя — бронзовий браслет; уздовж правої ліктьової кістки — залізний ніж; зліва від кісток правого передпліччя — бронзове кільце з кінцем у вигляді «змінної голівки» (Айбабин, Хайрединона 2014, с. 94—98, табл. 128—131). Найближчі аналогії простій антропоморфній фібулі походять з Ігрени (Корзухина 1996, табл. 108: 4) і Пастирського городища (Корзухина 1996, табл. 31: 1; Приходнюк 2005, рис. 38: 1). Пальчасті фібули з дугою з пташиних голівок підтипу 7-голових, серії Б і варіанту Волоське за В. Є. Родінковою, представлено знахідками з поселення Волоське (Корзухина 1996, с. 421, табл. 109: 4), у Трубчевському скарбі, 2 екз. (Приходнюк, Падин, Тихонов 1996, рис. 4), з о-в Готланд (Корзухина 1996, с. 414, табл. 96: 1; Родінкова 2004, с. 234, рис. 1: 37—40) і могильника Лу-

чисте, склеп 54, шар 3, поховання 16 (Айбабин, Хайрединона 2014, табл. 67: 2). Фібули з дугою з пташиних голівок підтипу 7-голових, серії Б і варіанту Пастирське за В. Є. Родінковою, представлено знахідками з Пастирського городища (Корзухина 1996, табл. 30: 3; Приходнюк 2005, рис. 35: 1), балки Верховат поблизу с. Волоське (Корзухина 1996, табл. 109: 3), у Трубчевському скарбі (Родінкова 2004, рис. 1: 19) в ареалі слов'янських культур, з городища Ягала-Йиесу в Балтиці (Корзухина 1996, табл. 96: 4), могильника Суук-Су, поховання 154 (Корзухина 1996, табл. 111: 6) і Лучисте, склеп 38, шар 3, поховання 9 (Айбабин, Хайрединона 2008, табл. 142: 2) у Криму. Поховання 1 склепу 65 дослідники датують другою половиною VII ст. (Айбабин, Хайрединона 2014, рис. 6: 29—31).

ПРИЧИНИ «ПОЯВИ» КОМПЛЕКСУ КОЛА МАРТИНІВКИ У НИЖНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І

Спробуємо з'ясувати, як могли опинитися ці знахідки на півдні, далеко від основного аре-

алу їхнього поширення. Це можна пояснити двома причинами¹.

Першу пов'язано з взаємодією слов'ян і кочовиків. Про мирне співіснування свідчать юртоподібні житла на слов'янських пам'ятках, інгумаційні поховання з прикрасами кола «старожитностей антів». Для нашої теми важливим є те, що в комплексі з Келегеїв є трапецієподібна підвіска (Приходнюк 2001, с. 28—31, рис. 20: 15), що має аналогії серед слов'янських старожитностей (Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголовок 2016, с. 108, рис. 11: Б). Обидва комплекси (Келегеї та Праві Солонці) знайдено в одному регіоні — нижній течії Дніпра. Таким чином, господиня комплексу з Правого Солонця могла бути підданою або дружиною кочовика. Відзначимо, що в цьому регіоні досить багато кочівницьких старожитностей (Комар 2006, рис. 1).

Інша причина — це міграційний шлях з Подніпров'я в Крим. Свідченням цього є знахідки дніпровського походження в Криму — Суук-Су (Корзухина 1996, табл. 111—113), Чуфут-Кале (Кропоткин 1965; Айбабин 1982), Лучисте (Айбабин, Хайредінова 2008; 2014), «Баклинський овраг» (Айбабин, Юрочкин 1995), Верхоріччя (Душенко, Манаєв 2019, с. 46), Скелясте (Веймарн, Айбабин 1993), Херсонес (Корзухина 1996, с. 425, табл. 110: 4), Артек (Корзухина 1996, с. 423—424, табл. 110: 5), Алмалик-Дер (Maczyńska, et al. 2016), Ескі-Кермен (Айбабин 1990, рис. 18: 1, 6), Баштанівка (Айбабин 1990, рис. 20: 3), Керч (Айбабин 1990, с. 23, рис. 18: 3); у Передкавказзі — «Ленінський шлях» (Гавритухин, Пьянков 2003, с. 198). Можна припустити, що цей шлях міг проходити по долині Дніпра, а далі або вздовж узбережжя, або через Перекоп, особливо враховуючи, що слов'яни легко долали водні перешкоди (Синиця 2012, с. 110—113). Крім того, на територіях Середнього Подніпров'я та Дніпровського Лівобережжя маємо серію речей кримського походження (Гавритухин 1997; Гавритухин, Казанский 2006).

Важливо відзначити, що в районі м. Олешки виявлено бронзову маленьку пальчасту неорнаментовану фібулу (рис. 12: 1; Корзухина 1996, с. 422, табл. 107: 10). Вона дуже специфічна та, імовірно, належить до числа малих пальчастих фібул дунайського кола — типу ІН за І. Вернером (Curta 2004, s. 73, fig. 1: 1). В. Є. Родінкова вважає, що ця застібка за типологією І. О. Гавритухіна (Гавритухин 1991), може належати до типу Пергамон — Тай-зее, підтипу неорнаментованих і є місцевою дніпровською модифікацією, позаяк на нижньому

щитку немає виступів біля дужки, що є характерною особливістю цього типу².

Слід сказати, що з усіх серій і варіантів цього типу найближчі аналогії знахідці з Олешків можна вбачати в серії А, варіанту Черкеського Бишкіна (рис. 12: 2—4). Його представлено прикрасами з Черкеського Бишкіна (Гавритухин 1991, с. 130, табл. Іб: 8; Корзухина 1996, с. 420, табл. 107: 9), Никодимового³ (Седзін 1994, с. 131, рис. 1: 3; Гавритухин, Седин 2014, с. 121) і Пастирського городища (Калитинский 1928, с. 291, табл. XXXVII: 53; Гавритухин 1991, с. 130, табл. Іб: 6а; Корзухина 1996, с. 379, табл. 28: 6). Він характеризується досить виразною ознакою — маленькі бокові виступи на щитку біля дужки не мають гачкуватості (можливо, відбувалася їхня деградація), особливо це помітно на виробах з Черкеського Бишкіна та Никодимового. Схожу прикмету (маленькі виступки на щитку біля дужки) має фібула з Канівського повіту (Корзухина 1996, с. 370, табл. 79: 9), що належить до підтипу неорнаментованих. У такому разі знахідка з Олешків може бути наступною ланкою розвитку таких застібок. Вкажемо, що знахідки серії А концентруються в Подніпров'ї і Дніпровському Лівобережжі (рис. 12: Б), що може вказувати на місце їх виробництва.

Датування таких виробів досить проблематичне. І. О. Гавритухин визначає час побутування їх серединою VI—VII ст., ближче до середини цього відтинку чи виключно з раннім його часом (Гавритухин, Седин 2014, с. 123). В. Є. Родінкова вважає, що такі фібули могли побутувати й пізніше, в першій половині — середині VIII ст. (Родінкова 2010b, с. 266) на підставі знахідок з Пастирського городища (Приходнюк 2005, с. 35—41). Однак до повної публікації пам'ятки за комплексами роботи однозначні висновки зарано.

У будь-якому разі, у досить вузькому мікрорегіоні (околиці м. Олешки) в різні часи двічі було виявлено знахідки раннього середньовіччя — VII ст. Тож поява скарбу кола Мартинівки в цьому регіоні видається цілком логічною.

ПІДСУМКИ

Хоча скарб із Правих Солонців виявлено поза межами основного ареалу поширення подібних комплексів і окремих знахідок, всі його речі мають відповідники серед ознак дніпровських скарбів кола Мартинівки. Вірогідними причинами появи цього комплексу далеко на півдні можуть бути: а) взаємини з кочовиками; б) міграції з Подніпров'я у Крим. Речі з нього є елементами жіночого вбрання.

1. Звісно, можна висунути й інші варіанти появи цього комплексу в Нижньому Подніпров'ї: торгівля, військова здобич тощо. Однак, на наш погляд, для підтвердження їх недостатньо даних.

2. Думку висловлено в ході листування.

3. Знахідку з Никодимового І. О. Гавритухин відносить до іншої серії «Г» (Гавритухин, Седин 2014, с. 123).

ПОДЯКИ

Висловлюємо щирю подяку Т. В. Бітковській, І. О. Гавритухіну, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненку, О. В. Комару, А. М. Обломському, А. В. Панікарському, В. Є. Родінковій, М. П. Сиволапу, Є. В. Синиці, Р. В. Терпиловському та О. О. Щегловій за зауваження і консультації.

ЛІТЕРАТУРА

- Айбабин, А. И. 1982. Погребения конца VII—VIII в. в Крыму. В: Амброз, А. К., Эрдели, И. Ф. (ред.). *Древности эпохи Великого переселения народов V—VIII вв.* Москва: Наука, с. 165-192.
- Айбабин, А. И. 1990. Хронология могильников Крыма позднеантичного и раннесредневекового времени. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, 1, с. 3-86, 175-241.
- Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2008. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1977, 1982—1984 годов.* Симферополь; Керчь: Адеф-Украина, 1.
- Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2014. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1984, 1986, 1991, 1993—1995 годов.* Киев: Майстер Книг, 2.
- Айбабин, А. И., Юрочкин, В. Ю. 1996. Могильник «Баклинский овраг» (по материалам раскопок 1992—1993). В: Могаричев, Ю. М., Храпунов, И. Н. (ред.). *Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма.* Симферополь: Таврия, с. 125-235.
- Аксенов, В. С., Бабенко, Л. И. 1998. Погребение VI—VII века н. э. у села Мохнач. *Российская археология*, 3, с. 111-122.
- Ауліх, В. В. 1962. Металеві пряжки та прикраси з верхнього горизонту городища в с. Зимно Волинської області. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*, 4, с. 92-105.
- Ауліх, В. В. 1972. *Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI—VII ст. н. е. в Західній Волині.* Київ: Наукова думка.
- Ахмедов, И. Р. 2016. Византийские и славянские находки в рязано-окских древностях. В: Никитин, А. О. (ред.). *Древности Поочья. Сборник научных работ к 60-летию В. В. Судакова.* Рязань: РИКО, с. 64-87.
- Ахмедов, И. Р., Гаврилов, А. П. 2017. «Славянские» фибулы в древностях рязанских финнов: старые и новые находки. В: Платонова, Н. И. (ред.). *Elite ou Égalite... Северная Русь и культурные трансформации в Европе в VII—XII вв.* Санкт-Петербург: Бранко, с. 71-89.
- Березовец, Д. Т. 1963. Поселение улочей на р. Тясмине. *Материалы по археологии СССР*, 108, с. 145-208.
- Березуцкий, В. Д., Золотарев, П. М., Куцев, Е. А. 2017. Острогжский клад (последняя треть — конец VII в. н. э.). *Российская археология*, 1, с. 131-140.
- Бобринский, А. 1901. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы.* Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева, III: Дневник раскопок 1887—1889 гг. и о курганах Звенигородского, Каневского и Роменского уездов.
- Бодянский, А. В. 1960. Археологические находки в Днепровском Надпорожье. *Советская археология*, 1, с. 274-277.
- Варгей, В. С. 1993. Раннеславянское поселение Струга 1 на нижней Горыни. *Archaeoslavica*, 2, с. 63-88.
- Варгей, В. С. 2016. Сучасны стан і праблемы даследавання пражскай культуры ў Беларусі. В: Левко, О. Н., Белевец, В. Г. (ред.). *Славяне на території Беларусі в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя.* Минск: Беларуская навука, 2, с. 14-61.
- Веймарн, Е. В., Айбабин, А. И. 1993. *Скалистинский могильник.* Киев: Наукова думка.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2012. Персні з роздвоєними закругленими кінцями. *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: тези доповідей XI Міжнародної студентської наукової археологічної конференції (Чернігів, 20—22 квітня 2012 р.),* с. 39-41.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2014. Пронизки епохи раннього середньовіччя зі слов'янських пам'яток півдня Східної Європи. *Археологія і давня історія України*, 2 (13), с. 35-49.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2015. Браслети V — першої половини VIII ст. з Полтавщини: нові знахідки. *Археологія*, 2, с. 92-107.
- Володарець-Урбанович, Я. В., Буйнов, Ю. В. 2017. Литейные формочки с поселения Циркуны 13. *Stratum plus*, 5, с. 57-86.
- Володарець-Урбанович, Я. В., Сидоренко, О. В. 2016. Про обстеження місця знахідки Хитцівського («Лубенського») скарбу. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Старожитності Посулля.* Київ: ЦП НАНУ та УТОПІК, с. 119-132.
- Гавритухин, И. О. 1991. Пальчатые фибулы пражских памятников Поднепровья. В: Абрамов, А. П., Гавритухин, И. О., Паромов, Я. М., Эрих, В. Р. (ред.). *Древности Северного Кавказа и Причерноморья.* Москва: МГН «Эвтектика», с. 127-142.
- Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. 1995. Гапоновский клад (предварительная публикация). *Российская археология*, 4, с. 136-149.
- Гавритухин, И. О. 1996. Датировка днепровских кладов первой группы методом синхронизации с древностями других территорий. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст.* Москва, с. 58-95. *Раннеславянский мир*, 3.
- Гавритухин, И. О. 1997. Боспор и Поднепровье в VI—VII вв. (к изучению северопонтийских ювелирных школ). В: Айбабин, А. И. (ред.). *Византия и Крым. Международная конференция, 6—11 июня 1997 г.* Симферополь, с. 27-32.
- Гавритухин, И. О. 2004. Среднеднепровские ингуляции второй половины V—VI вв. В: Горюнова, В. М., Щеглова, О. А. (ред.). *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем Средневековье.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, с. 208-220.
- Гавритухин, И. О., Казанский, М. М. 2006. Боспор, тетракситы и Северный Кавказ во второй половине V—VI вв. *Археологические вести*, 13, с. 297-344.
- Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. 1996. Днепровское Левобережье на заре средневековья: динамика историко-культурных процессов и клады. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст.* Москва, с. 140-148. *Раннеславянский мир*, 3.
- Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. 2009. Гапоновский клад и малоизвестные события раннесредневековой истории Поднепровья. *Археологические открытия 1991—2004 гг. Европейская Россия*, с. 308-319.
- Гавритухин, И. О., Пьянков, А. В. 2003. Древности и памятники VIII—IX веков. В: Рыбаков, Б. А.

- (ред.). *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV—XIII века*. Москва: Наука, с. 195-200.
- Гавритухин, И. О., Седин, А. А. 2014. Фибулы с городища Никодимово. *Краткие сообщения Института археологии*, 236, с. 118-128.
- Гавритухин, И. О., Щеглова, О. А. 1996. Группы днепровских раннесредневековых кладов. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Ганоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Москва, с. 53-57. *Раннеславянский мир*, 3.
- Горюнов, Е. А. 1981. *Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья*. Ленинград: Наука.
- Горюнова, В. М. 2004. Могильник VI—VII вв. у с. Картамышево Обоянского района Курской области. В: Горюнова, В. М., Щеглова, О. А. (ред.). *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем Средневековье*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, с. 18-42.
- Гриб, В. К. 2017. Розділ VIII. Пам'ятки доби середньовіччя. *Донеччина: Природа, люди, культура*, 1, с. 69-87.
- Деопик (Ковалевская), В. Б. 1961. Классификация бус Юго-Восточной Европы VI—IX вв. *Советская археология*, 3, с. 202-232.
- Дерев'янку, О. М., Володарець-Урбанович, Я. В. 2017. Заховання скарбів східноєвропейських виїмчастих емалей та типу «Мартинівки»: паралелі. В: Скиба, А. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Європейська археологія I тисячоліття н. е.: Збірник наукових праць на честь Ліани Василюк Вакуленко*. Київ, с. 33-48.
- Дідик, В. В. 2009. Нова знахідка ранньосередньовічного скарбу у водозборі Сіверського Дінця. *Слобожанське культурне надбання: Збірка статей учених з пам'яткоохоронної роботи*, 2, с. 214-226.
- Дідик, В. В. 2012. Вироби степового зразку із ранньосередньовічного Коропівського скарбу. *Сатлово-маяцька археологічна культура: проблеми та дослідження*, 2: Збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам сатловознавства, за матеріалами Міжнародної наукової конференції «XVI Слобожанські читання», с. 19-25.
- Дідик, В. В. 2017. Платівчаті прикраси Коропівського скарбу: збережена традиція або самостійний етап розвитку примітивного ювелірного промислу. В: Аксенов, В. С. (ред.). *В. К. Міхеев. Учні та послідовники до 80-річчя з дня народження*. Харків, с. 42-51.
- Дмитриев, А. В. 2003. Могильник Дюрос — еталонный памятник древностей V—IX веков. В: Рыбаков, Б. А. (ред.). *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV—XIII века*. Москва: Наука, с. 200-205.
- Душенко, А. А., Манаев, А. Ю. 2019. Предварительные результаты археологического исследования Верхореченского могильника в 2018 г. В: Хайредина, Э. А. (ред.). *Проблемы истории и археологии средневекового Крыма: Материалы международной научной конференции, посвященной 70-летию А. И. Айбабина*. Симферополь: Антикава, с. 44-48.
- Дьяченко, А. Г. 1978. Технология изготовления предметов из Цепляевского клада раннеславянского времени. В: Генинг, В. Ф. (ред.). *Использование методов естественных наук в археологии*. Киев: Наукова думка, с. 27-35.
- Ильинская, В. А. 1968. Новые данные о памятниках середины I тысячелетия н. э. в Днепровской левобережной лесостепи. В: Крушнов, Е. И. (ред.). *Славяне и Русь*. Москва: Наука, с. 55-61.
- Зиньковская, И. В. 2012. О находках раннесредневековых женских украшений в Верхнем Подонье. *Дивногорский сборник. Труды музея-заповедника «Дивногорье»*, 3, с. 151-153.
- Казанский, М. М. 2014. Археологическая ситуация в Среднем Поднепровье в VII в. В: Обломский, А. М. (ред.). *Проблемы взаимодействия населения Восточной Европы в эпоху Великого переселения народов*. Москва, с. 138-177. *Раннеславянский мир*, 15.
- Калитинский, А. 1928. Къ вопросу о нѣкоторых формахъ дупластинчатыхъ фибулъ изъ Россіи. В: *Сборникъ статей по археологіи и византиновѣдѣнію, издаваемый семинаріемъ имени Н. П. Кондатовъ*. Прага, с. 277-308.
- Кашкин, А. В., Родинкова, В. Е. 2010. Памятники суджанского региона эпохи Великого переселения народов. *Верхнедонской археологической сборник*, 5, с. 80-92.
- Ковалевская, В. Б. 2000. Компьютерная обработка массового археологического материала из раннесредневековых памятников Евразии. Пушино: ОНТИ ПНЦ РАН.
- Колода, В. В. 2016. «Антський скарб» з городища Коропові Хутори на Харківщині. *Вісник Інституту археології Львівського університету*, 11, с. 66-77.
- Комар, А. В. 2006. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — начала VIII в. *Степи Европы в эпоху средневековья*, 5: Хазарское время, с. 7-244, 413-432.
- Корзухина, Г. Ф. 1996. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики*, V, с. 352-435, 586-705.
- Кропоткин, В. В. 1965. Могильник Чуфут-Кале в Крыму. *Краткие сообщения Института археологии*, 100, с. 108-115.
- Левченко, Д. И. 1999. Некоторые находки VI—VII вв. с территории Полтавщины. *Полтавський археологічний збірник за 1999 р.: До 1100-ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень*, с. 163-169.
- Лінка, Н. В. 1952. Роботи експедиції «Великий Київ» за 1947 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, III, с. 39-53.
- Липкинг, Ю. А. 1974. Могильники третьей четверти I тыс. н. э. в Курском Посемье. В: Третьяков, П. Н. (ред.). *Раннесредневековые восточнославянские древности*. Ленинград: Наука, с. 136-152.
- Марзалюк, І. 2011. Новия крыніці па гісторыі славянскага рассялення ў Магілёўскім Падняпроўі і Пасожжы. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 26, с. 97-118.
- Обломский, А. М. 2011. О раннесредневековых славянских древностях в бассейне Дона. *Stratum plus*, 5, с. 51-60.
- Обломский, А. М. 2012а. Материалы VI—VII вв. в лесостепном Подонье (некоторые итоги раскопок поселения Кривец-4). *Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2012*, с. 51-59.
- Обломский, А. М. 2012б. Памятники VI—VII вв. в Верхнем Подонье. Направления колонизации территории. В: Щеглова, О. А. (ред.). *Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства. Материалы международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения Ивана Ивановича Ляпушкина (1902—1968) 3—5 декабря 2012 г. Санкт-Петербург*. Санкт-Петербург: Соло, с. 125-129.

Обломский, А. М. 2012с. Раннеславянские памятники Верхнего Подонья. Предварительные итоги исследования. *Тамбовские древности: Археология Окско-Донской равнины*, 3, с. 172-229.

Обломский, А. М. 2016а. Колочинская культура. В: Обломский, А. М., Исланова, И. В. (ред.). *Ранне-средневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V—VII вв.)*. Москва: ИА РАН, с. 10-113. Раннеславянский мир, 17.

Обломский, А. М. 2016б. Исследования ранне-средневекового поселения Стаево-4 в Мичуринском районе Тамбовской области. *Тамбовская старина: Иллюстрированный научно-популярный альманах*, 5, с. 11-25.

Обломский, А. М. 2018. Ранне-средневековое поселение Стаево-4 в Верхнем Подонье. В: Синика, В. С., Рабинович, Р. А. *Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова*. Кишинев; Тирасполь, с. 355-387.

Обломский, А. М., Родинкова, В. Е. 2014. Этнокультурный перелом в Поднепровье в VII в. н. э. Хронология событий. *Краткие сообщения Института археологии*, 235, с. 381-404.

Обломский, А. М., Терпиловский, Р. В. 2001. Славянское поселение и кочевнический могильник V—VIII вв. на Ворскле. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1, с. 5-16.

Обломский, А. М., Швырёв, А. Д. 2018. Византийская гирька для взвешивания монеты, найденная в верховьях р. Воронеж. *Краткие сообщения Института археологии*, 250, с. 307-326.

Падин, В. А. 1960. Раннеславянские поселения и могильник в районе Трубчевска. *Советская археология*, 3, с. 317-319.

Петров, В. П. 1963. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия (по материалам раскопок 1956—1958 гг. в Потясмишь). *Материалы и исследования по археологии СССР*, 108, с. 209-233.

Приходнюк, О. М. 1980. *Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст. н. е.* Київ: Наукова думка.

Приходнюк, О. М. 1989. Анты и пеньковская культура. В: Толочко, П. П. (ред.). *Древние славяне и Киевская Русь*. Киев: Наукова думка, с. 58-69.

Приходнюк, О. М. 1990. Новые данные о пеньковской культуре. В: Плетнева, С. А., Русанова, И. П. (ред.). *Раннеславянский мир. Материалы и исследования*. Москва, с. 75-108. Раннеславянский мир, 1.

Приходнюк, О. М. 1998. *Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования*. Воронеж: ВГУ.

Приходнюк, О. М. 2001. *Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.)*. Київ, Чернівці: Прут.

Приходнюк, О. М. 2005. *Пастирське городище*. Київ, Чернівці: Зелена Буковина.

Приходнюк, О. М., Падин, В. А., Тихонов, Н. Г. 1996. Трубчевский клад антского времени. В: Приходнюк, О. М. (ред.). *Материалы I тис. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии*. Киев: Наукова думка, с. 79-102.

Приходнюк, О. М., Шовкопляс, А. М., Ольговская, С. Я., Струина, Т. А. 1991. Мартыновский клад. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики*, II, с. 72-92.

Радзівська, В. Є., Шрамко, Б. А. 1980. Нові археологічні пам'ятки на Харківщині. *Археологія*, 33, с. 100-108.

Рафалович, И. А. 1986. *Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э.* Кишинев: ШТИНЦА.

Родинкова, В. Е. 1996. Ранне-средневековые памятники Среднего Поднепровья и Днепровского Левобережья с датированными находками. В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Москва, с. 155-162. Раннеславянский мир, 3.

Родинкова, В. Е. 2003а. Локальные разновидности женского металлического убора VII в. в Поднепровье. В: Шишлина, Н. И. (ред.). *Чтения, посвященные 100-летию деятельности Василия Алексеевича Городцова в Государственном историческом музее. Тезисы конференции*. Москва: ГИМ, 2, с. 113-117.

Родинкова, В. Е. 2003б. Подвески-лунницы Козиевского клада (к постановке проблемы ранне-средневековых лунниц). *Краткие сообщения Института археологии*, 215, с. 6-19.

Родинкова, В. Е. 2003с. *Культурные связи населения Среднего Поднепровья в VII в. (по материалам женского убора)*. Диссертация к. и. н. ИА РАН.

Родинкова, В. Е. 2004. Днепровские фибулы с каймой из птичьих голов. В: Горюнова, В. М., Щеглова, О. А. (ред.). *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем Средневековье*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, с. 233-243.

Родинкова, В. Е. 2006. К вопросу о типологическом развитии антропоморфных фибул (простые формы). *Российская археология*, 3, с. 41-51.

Родинкова, В. Е. 2007. Система женского ранне-средневекового убора Среднего Поднепровья (ретроспективный анализ). В: Гавритухин, И. О., Обломский, А. М. (ред.). *Восточная Европа в середине I тис. н. э.* Москва: ИА РАН, с. 358-388. Раннеславянский мир, 9.

Родинкова, В. Е. 2010а. Куриловский клад ранне-средневекового времени. *Российская археология*, 4, с. 78-87.

Родинкова, В. Е. 2010б. Пальчатые фибулы из Южного Побужья. В: Исланова, И. В., Родинкова, В. Е. (ред.). *Актуальные проблемы археологии Восточной Европы I тысячелетия н. э. Проблемы и материалы*. Москва, с. 261-276. Раннеславянский мир, 13.

Родинкова, В. Е. 2011. Женский костюм днепровских племен в эпоху Великого переселения народов: современное состояние исследований. В: Родинкова, В. Е. (ред.). *Новые исследования по археологии стран СНГ и Балтии. Материалы Школы молодых археологов. Кириллов, 3—12 сентября 2011 г.* Москва: ИА РАН, с. 239-265.

Родинкова, В. Е. 2012а. Новая находка византийского серебряного сосуда с клеймом в Восточной Европе. *Российская археология*, 4, с. 151-158.

Родинкова, В. Е. 2012б. Клады «древностей антов» и археологическая ситуация между Сеймом и Пслом в конце эпохи Великого переселения народов. В: Щеглова, О. А. (ред.). *Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского государства. Материалы международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения Ивана Ивановича Ляпушкина (1902—1968) 3—5 декабря 2012 г.* Санкт-Петербург. Санкт-Петербург: Соло, с. 193-197.

Родинкова, В. Е. 2014. Раннеславянский женский убор римского и ранне-средневекового времени (проблемы изучения источников). *Краткие сообщения Института археологии*, 233, с. 89-99.

Родинкова, В. Е., Сапрыкина, И. А. 2015. Ранне-средневековые клады Суджанщины: новые находки и исследования. В: Кудинов, В. А. (председатель).

Суджа и суджане в отечественной и зарубежной истории и культуре: сборник статей и материалов. Курск: КГУ, с. 39-49.

Родинкова, В. Е., Сапрыкина, И. А., Сычева, С. А. 2018. Клад из Суджи-Замостья и проблема социокультурной интерпретации днепровских раннесредневековых кладов I группы. *Российская археология*, 1, с. 130-147.

Родинкова, В. Е., Седин, А. А. 2004. Браслеты Никодимовского городища. В: Макаров, Н. А., Чернецов, А. В., Лопатин, Н. В. (ред.). *Восточная Европа в Средневековье: К 80-летию Валентина Васильевича Седова*. Москва: Наука, с. 234-246.

Рутковская, Л. М. 1974. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовка на р. Тясмине. В: Третьяков, П. Н. (ред.). *Раннесредневековые восточнославянские древности*. Ленинград: Наука, с. 22-39.

Седзін, А. А. 1994. Пальчатя фібулы з Нікадімава. В: Седзін, А. А. (ред.). *Археологія і старожитня гісторія Магілєушчыны і сумежных тэрыторый. Матэрыялы канферэнцыі 22 красавіка 1993 г. Магілєў*, с. 128-132.

Синиця, Є. В. 1999. Ранньосередньовічні інгумації в ареалі пенківської культури. *Vita antiqua*, 2, с. 98-110.

Синиця, Є. В. 2012. *Перунові діти. Військова справа слов'ян на початку Середньовіччя*. Київ: Темпора.

Супруненко, О. Б., Володарець-Урбанович, Я. В., Пуголовок, Ю. О. 2016. Комплекс кола «Мартинівки» з Полтави (Полтавський скарб 2014 р.). *In Sclovenia terra*, 1, с. 91-131.

Телегин, Д. Я. 1962. Из работ Днепродзержинской экспедиции 1960 г. *Краткие сообщения ИА АН УРСР*, 12, с. 13-17.

Тихомиров, Н. А. 1990. Княжинский и Лебяжинский могильники. В: Терпиловский, Р. В. (ред.). *Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья*. Курск, с. 134-161.

Хайрединона, Э. А. 2002. Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в VI—VII вв. (по материалам могильника у с. Лучистое). В: Мыщ, В. Л., Шукин, М. Б., Кирилко, В. П. (ред.). *Алушта и Алуштинский регион с древних времен до наших дней: Сборник научных трудов по материалам конференции к 100-летию присвоения Алуште статуса города*. Киев: Стило, с. 34-47.

Хайрединона, Э. А. 2011. *Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма V—VII веков*. Диссертация к. и. н. ИА НАНУ.

Шмидт, Е. А. 1963. Некоторые археологические памятники Смоленщины второй половины I тыс. н. э. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 108, с. 51-67.

Щеглова, О. А. 1990. О двух группах «древностей антов» в Среднем Поднепровье. В: Терпиловский, Р. В. (ред.). *Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья*. Курск, с. 162-204.

Щеглова, О. А. 1999. Женский убор из кладов «древностей антов»: готское влияние или готское наследие? *Stratum plus*, 5, с. 287-312.

Щеглова, О. А., Родинкова, В. Е. 2003. Крымские мотивы в «древностях антов». *Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья: Материалы IV Боспорских чтений*, с. 295-298.

Curta, F. 2004. Werner's class IH of «slavic» bow fibulae revisited. *Archaeologia Bulgarica*, VIII: 1, с. 59-78.

Maćczyńska, M., Gercen, A., Ivanova, O., Černyš, S., Lukin, S., Urbaniak, A., Bemmann, J., Schneider, K., Jakubczyk, I. 2016. *frühmittelalterliche Gräberfeld Almalyk-Dere am Fusse des Mangup auf der Südwestkrim*. Mainz: RGZM.

REFERENCES

Aibabin, A. I. 1982. Pogrebeniia kontsa VII—VIII v. v Krymu. In: Ambroz, A. K., Erdeli, I. F. (ed.). *Drevnosti epokhi Velikogo pereseleniia narodov V—VIII vv.* Moskva: Nauka, s. 165-192.

Aibabin, A. I. 1990. Khronologiiia mogilnikov Kryma pozdnerimskogo i rannesrednevekovogo vremeni. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, I, s. 3-86, 175-241.

Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2008. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1977, 1982—1984 godov*. Simferopol; Kerch: Adef-Ukraina, 1.

Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2014. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1984, 1986, 1991, 1993—1995 godov*. Kiev: Maister Knig, 2.

Aibabin, A. I., Iurochkin, V. Iu. 1996. Mogilnik «Baklinskii ovrag» po materialam raskopok 1992—1993. In: Mogarichev, Iu. M., Khrapunov, I. N. (ed.). *Problemy arkheologii drevnego i srednevekovogo Kryma*. Simferopol: Tavriia, s. 125-235.

Aksenov, V. S., Babenko, L. I. 1998. Pogrebenie VI—VII veka n. e. u sela Mokhnach. *Rossiiskaia arkheologiiia*, 3, s. 111-122.

Aulikh, V. V. 1962. Metalevi priazhky ta prykrasy z verkhnoho horizontu horodyshcha v s. Zymno Volynskoi oblasti. *Materialy i doslidzhennia z arkheologii Prykarpattia ta Volyni*, 4, s. 92-105.

Aulikh, V. V. 1972. *Zymniuske horodyshche — slovianska pamiatka VI—VII st. n. e. v Zakhidnii Volyni*. Kyiv: Naukova dumka.

Akhmedov, I. R. 2016. Vizantiiskie i slavianskie nakhodki v riazano-okskikh drevnostiakh. In: Nikitin, A. O. (ed.). *Drevnosti Poochia. Sbornik nauchnykh rabot k 60-letiiu V. V. Sudakova*. Riazan: RIKO, s. 64-87.

Akhmedov, I. R., Gavrilov, A. P. 2017. «Slavianskie» fibuly v drevnostiakh razianskikh finnov: starye i novye nakhodki. In: Platonova, N. I. (ed.). *Élite ou Égalite... Severnaia Rus i kulturnye transformatsii v Evrope v VII—XII vv.* Sankt-Peterburg: Branko, s. 71-89.

Berezovets, D. T. 1963. Poselenie ulichei na r. Tiasmine. *Materialy po arkheologii SSSR*, 108, s. 145-208.

Berezutskii, V. D., Zolotarev, P. M., Kutsev, E. A. 2017. Ostrogozhskii klad (posledniaia tret — konets VII v. n. e.). *Rossiiskaia arkheologiiia*, 1, s. 131-140.

Bobrinskii, A. 1901. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. Sankt-Peterburg: Tipografia V. S. Balasheva, III: Dnevnik raskopok 1887—1889 gg. i o kurganakh Zvenigorodskogo, Kanevskogo i Romenskogo uezdov.

Bodianskii, A. V. 1960. Arkheologicheskie nakhodki v Dneprovskom Nadporozhe. *Sovetskaia arkheologiiia*, 1, s. 274-277.

Vargei, V. S. 1993. Ranneslavianskoe poselenie Struga 1 na nizhei Goryni. *Archaeoslavica*, 2, s. 63-88.

Vargei, V. S. 2016. Suchasny stan i problemy dasledavannia prazhskaj kul'tury w Belarusi. In: Levko, O. N., Belevets, V. G. (eds.). *Slaviane na territorii Belarusi v dogosudarstvennyi period: k 90-letiiu so dnia rozhdeniia Leonida Davydoviicha Pobolia*. Minsk: Belarускаia navuka, 2, s. 14-61.

Veimarn, E. V., Aibabin, A. I. 1993. *Skalistinskii mogilnik*. Kiev: Naukova dumka.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2012. Persni z rozdvoinymy zakruhlenymy kintsiamy. *Srednovichni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: Tezy dopovidei XI Mizhnarodnoi studentskoi naukovoi arkheolohichnoi konferentsii (Chernihiv, 20—22 kvitnia 2012 r.)*, s. 39-41.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2014. Pronyzky epokhy rannoho srednovichchia zi slovianskykh pamiatok pivdnia Skhidnoi Yevropy. *Arkheolohiia i Davnia istoriia Ukrainy*, 2 (13), s. 35-49.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2015. Braslety V — pershoi polovyny VIII st. z Poltavshchyny: novi znakhidky. *Arkheolohiia*, 2, s. 92-107.

- Volodarets-Urbanovich, Ia. V., Buinov, Iu. V. 2017. Liteinye formochki s poseleniia Tsirkuny 13. *Stratum plus*, 5, s. 57-86.
- Volodarets-Urbanovich, Ya. V., Sydorenko, O. V. 2016. Pro obstezhennia mistisia znakhidky Khyttsivskoho («Lubenskoho») skarbu. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Starozhytnosti Posullia: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: TsP NANU ta UTOPIK, s. 119-132.
- Gavritukhin, I. O. 1991. Palchatye fibuly prazhskikh pamiatnikov Podnestrovia. In: Abramov, A. P., Gavritukhin, I. O., Paromov, Ia. M., Erikh, V. R. (eds.). *Drevnosti Severnogo Kavkaza i Prichernomoria*. Moskva: Evtektika, s. 127-142.
- Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. 1995. Gaponovskii klad (predvaritelnaia publikatsiia). *Rossiiskaia arkhologiiia*, 4, s. 136-149.
- Gavritukhin, I. O. 1996. Datirovka dneprovskikh kladov pervoi grupy metodom sinkhronizatsii s drevnostiami drugikh territorii. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Moskva, s. 58-95. *Ranneslavianskii mir*, 3.
- Gavritukhin, I. O. 1997. Bospor i Podneprove v VI—VII vv. (k izucheniiu severopontiiskikh iuvelirnykh shkol). In: Aibabina, A. I. (ed.). *Vizantiia i Krym. Mezhdunarodnaia konferentsiia, 6—11 iunია 1997 g.* Simferopol, s. 27-32.
- Gavritukhin, I. O. 2004. Srednedneprovskie ingumatsii vtoroi poloviny V—VI v. In: Goriunova, V. M., Shcheglova, O. A. (ed.). *Kulturnye transformatsii i vzaimovliianiia v Dneprovskom regione na iskhode rimskogo vremeni i v rannem Srednevekovie*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie, s. 208-220.
- Gavritukhin, I. O., Kazanskii, M. M. 2006. Bospor, tetrakhsy i Severnyi Kavkaz vo vtoroi polovine V—VI v. *Arkhologicheskie vesti*, 13, s. 297-344.
- Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. 1996. Dneprovskoe Levoberezhie na zare srednevekovia: dinamika istoriko-kulturnykh protsessov i klady. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Moskva, s. 140-148. *Ranneslavianskii mir*, 3.
- Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. 2009. Gaponovskii klad i maloizvestnye sobytiiia rannesrednevekovoi istorii Podneprovia. *Arkhologicheskie otkrytiia 1991—2004 gg. Evropeiskaia Rossiia*, s. 308-319.
- Gavritukhin, I. O., Piankov, A. V. 2003. Drevnosti i pamiatniki VIII—IX vekov. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Krym, Severo-Vostochnoe Prichernomorie i Zakavkaze v epokhu srednevekovia: IV—XIII veka*. Moskva: Nauka, s. 195-200.
- Gavritukhin, I. O., Sedin, A. A. 2014. Fibuly s gorodishcha Nikodimovo. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkhologii*, 236, s. 118-128.
- Gavritukhin, I. O., Shcheglova, O. A. 1996. Gruppy dneprovskikh rannesrednevekovykh kladov. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Moskva, s. 53-57. *Ranneslavianskii mir*, 3.
- Goriunov, E. A. 1981. *Rannie etapy istorii slavian Dneprovskogo Levoberezhia*. Leningrad: Nauka.
- Goriunova, V. M. 2004. Mogilnik VI—VII vv. u s. Kartamyshovo Oboianskogo raiona Kurskoi oblasti. In: Goriunova, V. M., Shcheglova, O. A. (eds.). *Kulturnye transformatsii i vzaimovliianiia v Dneprovskom regione na iskhode rimskogo vremeni i v rannem Srednevekovie*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie, s. 18-42.
- Hryb, V. K. 2017. Rozdil VIII. Pam'iatky doby serednovichchia. *Donechchyna: Pryroda, liudy, kultura*, 1, s. 69-87.
- Deopik (Kovalevskaia), V. B. 1961. Klassifikatsiia bus Iugo-Vostochnoi Evropy VI—IX vv. *Sovetskaia arkhologiiia*, 3, s. 202-232.
- Derev'ianko, O. M., Volodarets-Urbanovich, Ya. V. 2017. Zakhovannia skarbib skhidnoievropeyskyykh vymchastykh emalei ta typu «Martynivky»: paraleli. In: Skyba, A. V., Horbanenko, S. A. (eds.). *Yevropeiska arkhologiiia i tysiacholit-tia n. e.: Zbirnyk naukovykh prats na chest Liany Vasylyvny Vakulenko*. Kyiv, s. 33-48.
- Didyk, V. V. 2009. Nova znakhidka rannoserednovichchno skarbu u vodozbori Siverskoho Dintsia. *Slobzhanske kulturne nadbannia: Zbirka statei uchenykh z pam'iatkookhoronnoi roboty*, 2, s. 214-226.
- Didyk, V. V. 2012. Vyroby stepovoho zrazku iz rannoserednovichchno Koropivskoho skarbu. *Saltovo-maiatska arkhologichna kultura: problemy ta doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats*, 2: *Prysviachenykh problemam ta perspektivam satlovoznavstva, za materialamy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «XVI Slobzhanski chytannia»*, s. 19-25.
- Didyk, V. V. 2017. Plativchati prykrasy Koropivskoho skarbu: zberezhenia tradytsiia abo samostiinyi etap rozvytku pryमितyvnoho yuvelirnoho promyslu. In: Aksenov, V. S. (ed.). *V. K. Mikheiev. Uchni ta poslidovnyky do 80-richchia z dnia narodzhennia*. Kharkiv, s. 42-51.
- Dmitriev, A. V. 2003. Mogilnik Diurso — etalonnii pamiatnik drevnostei V—IX vekov. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Krym, Severo-Vostochnoe Prichernomorie i Zakavkaze v epokhu srednevekovia: IV—XIII veka*. Moskva: Nauka, s. 200-205.
- Dushenko, A. A., Manaev, A. Iu. 2019. Predvaritelnye rezultaty arkhologicheskogo issledovaniia Verkhorechenskogo mogilnika v 2018 g. In: Khairedinova, E. A. (ed.). *Problemy istorii i arkhologii srednevekovogo Kryma: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi 70-letiiu A. I. Aibabina*. Simferopol: Antikva, s. 44-48.
- Diachenko, A. G. 1978. Tekhnologiia izgotovleniia predmetov iz Tsepliaevskogo klada ranneslavianskogo vremeni. In: Gening, V. F. (ed.). *Ispolzovanie metodov estestvennykh nauk v arkhologii*. Kiev: Naukova dumka, s. 27-35.
- Iiiskaia, V. A. 1968. Novye dannye o pamiatnikakh serediny I tysiacheletia n. e. v Dneprovskoi levoberezhnoi lesostepi. In: Krupnov, E. I. (ed.). *Slaviane i Rus*. Moskva: Nauka, s. 55-61.
- Zinkovskaia, I. V. 2012. O nakhodkakh rannesrednevekovykh zhenskikh ukrasheniia v Verkhnem Podone. *Dinovorskii sbornik. Trudy muzeia-zapovednika «Divnogore»*, 3, s. 151-153.
- Kazanskii, M. M. 2014. Arkheologicheskaiia situatsiia v Srednem Podneprove v VII v. In: Oblomskii, A. M. (ed.). *Problemy vzaimodeistviia naseleniia Vostochnoi Evropy v epokhu Velikogo pereseleniia narodov*. Moskva, s. 138-177. *Ranneslavianskii mir*, 15.
- Kalitsinskii, A. 1928. Kie voprosu o niekotorykhie formakhie dvuplastinchatykhie fibulie izie Rossii. In: *Sbornikie statei po arkhologii i vizantinoviedieniui, izdavaemyi seminarie imeni N. P. Kondatova*. Praga, s. 277-308.
- Kashkin, A. V., Rodinkova, V. E. 2010. Pamiatniki sudzhanskogo regiona epokhi Velikogo pereseleniia narodov. *Verkhnedonskoi arkhologicheskii sbornik*, 5, s. 80-92.
- Kovalevskaia, V. B. 2000. *Kompiuternaia obrabotka massovogo arkhologicheskogo materiala iz rannesrednevekovykh pamiatnikov Evrazii*. Pushchino: ONTI PNTs RAN.
- Koloda, V. V. 2016. «Antskiy skarbu» z horodyshcha Koropovi Khutory na Kharkivshchyni. *Visnyk Instytutu arkhologii Livskoho universytetu*, 11, s. 66-77.
- Komar, A. V. 2006. Pereshchepinskii kompleks v kontekste osnovnykh problem istorii i kultury kochevnikov Vostochnoi Evropy VII — nachala VIII v. *Stepi Evropy v epokhu srednevekovia*, 5: Khazarskoe vremia, s. 7-244, 413-432.
- Korzukhina, G. F. 1996. Klady i sluchainye nakhodki veshchei kruga «drevnostei antov» v Srednem Podneprove. *Katalog pamiatnikov. Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavriki*, V, s. 352-435, 586-705.
- Kropotkin, V. V. 1965. Mogilnik Chufut-Kale v Krymu. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkhologii*, 100, s. 108-115.
- Levchenko, D. I. 1999. Nekotorye nakhodki VI—VII vv. s territorii Poltavshchiny. *Poltavskiy arkhologichnyi zbirnyk za 1999 r.: Do 1100-littia m. Poltavy za rezultatamy arkhologichnykh doslidzhen*, s. 163-169.
- Linka, N. V. 1952. Roboty ekspedytsii «Velykyi Kyiv» za 1947 r. *Arkhologichni pam'iatky URSS*, III, s. 39-53.
- Lipking, Iu. A. 1974. Mogilniki tretiei chetverti I tys. n. e. v Kurskom Poseme. In: Tretiakov, P. N. (ed.). *Rannesrednevekovye vostochnoslavianskie drevnosti*. Leningrad: Nauka, s. 136-152.
- Marzajluk, I. 2011. Novyja krynicy pa gistoryi slavjanskaga rassjaljennja v Magiljovskim Padnjaprowi i Pasozhzhyy. *Gistrychna-arhjealagichny zbornik*, 26, s. 97-118.
- Oblomskii, A. M. 2011. O rannesrednevekovykh slavianskikh drevnostiakh v basseine Dona. *Stratum plus*, 5, s. 51-60.
- Oblomskii, A. M. 2012a. Materialy VI—VII vv. v lesostepnom Podone (nekotorye itogi raskopok poseleniia Krivets-4). *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprov'ia — 2012*, s. 51-59.

- Oblomskii, A. M. 2012b. Pamiatniki VI—VII vv. v Verkhnem Podone. Napravleniia kolonizatsii territorii. In: Shcheglova, O. A. (ed.). *Slaviane Vostochnoi Evropy nakanune obrazovaniia Drevnerusskogo gosudarstva. Materialy mezhdunarodnoi konferentsii, posviashchennoi 110-letiiu so dnia rozhdeniia Ivana Ivanovicha Liapushkina (1902—1968) 3—5 dekabria 2012 g.* Sankt-Peterburg. Saknt-Peterburg: Solo, s. 125-129.
- Oblomskii, A. M. 2012c. Ranneslavianskie pamiatniki Verkhnego Podonia. Predvaritelnye itogi issledovaniia. *Tambovskie drevnosti: Arkheologiia Oksko-Donskoi ravniny*, 3, s. 172-229.
- Oblomskii, A. M. 2016a. Kolochinskaia kultura. In: Oblomskii, A. M., Islanova, I. V. (ed.). *Rannesrednevekove drevnosti lesnoi zony Vostochnoi Evropy (V—VII vv.)*. Moskva: IA RAN, s. 10-113. Ranneslavianskii mir, 17.
- Oblomskii, A. M. 2016b. Issledovaniia rannesrednevekovego poseleniia Staevo-4 v Michurinskom raione Tambovskoi oblasti. *Tambovskaia starina: Illiustrirovaniia nauchno-populiarnyi almanakh*, 5, s. 11-25.
- Oblomskii, A. M. 2018. Rannesrednevekove poselenie Staevo-4 v Verkhnem Podone. In: Sinika, V. S., Rabinovich, R. A. (eds.). *Drevnosti. Issledovaniia. Problemy. Sbornik statei v chest 70-letii N. P. Telnova*. Kishinev; Tiraspol, s. 355-387.
- Oblomskii, A. M., Rodinkova, V. E. 2014. Etnokulturnyi perelom v Podneprove v VII v. n. e. Khronologiia sobytii. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 235, s. 381-404.
- Oblomskii, A. M., Terpilovskii, R. V. 2001. Slavianskoe poselenie i kochevnicheskii mogilnik V—VIII vv. na Vorskhe. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1, s. 5-16.
- Oblomskii, A. M., Shvyrev, A. D. 2018. Vizantiiskaia girka dlia vzvshivaniia monety, naidennaia v verkhoviakh r. Voronezh. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 250, s. 307-326.
- Padin, V. A. 1960. Ranneslavianskie poseleniia i mogilnik v raione Trubchevska. *Sovetskaia arkheologiia*, 3, s. 317-319.
- Petrov, V. P. 1963. Stetsovka, poselenie tretei chetverti I tysiacheletii (po materialam raskopok 1956—1958 gg. v Potiasmine). *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 108, s. 209-233.
- Prykhodniuk, O. M. 1980. *Arkheolohichni pam'iatky Srednoho Podniprovia VI—IX st. n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Prykhodniuk, O. M. 1989. Anty i penkovskaia kultura. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Drevnie slaviane i Kievskaia Rus*. Kiev: Naukova dumka, s. 58-69.
- Prykhodniuk, O. M. 1990. Novye dannye o penkovskoi kulture. In: Pletneva, S. A., Rusanova, I. P. (eds.). *Ranneslavianskii mir. Materialy i issledovaniia*. Moskva, s. 75-108. Ranneslavianskii mir, 1.
- Prykhodniuk, O. M. 1998. *Penkovskaia kultura: kulturno-khronologicheskii aspekt issledovaniia*. Voronezh: VGU.
- Prykhodniuk, O. M. 2001. *Stepove naseleenniia Ukrainy ta skhidni slov'iany (druga polovyna I tys. n. e.)*. Kyiv; Chernivtsi: Prut.
- Prykhodniuk, O. M. 2005. *Pastyrskoe horodyshche*. Kyiv; Chernivtsi: Zelena Bukovyna.
- Prykhodniuk, O. M., Padin, V. A., Tikhonov, N. G. 1996. Trubchevskii klad antskogo vremeni. In: Prykhodniuk, O. M. (ed.). *Materialy I tys. n. e. po arkheologii i istorii Ukrainy i Vengrii*. Kiev: Naukova dumka, s. 79-102.
- Prykhodniuk, O. M., Shovkopliias, A. M., Olgovskaia, S. Ia., Struina, T. A. 1991. Martynovskii klad. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavriki*, II, s. 72-92.
- Radziievska, V. Ye., Shramko, B. A. 1980. Novi arkheolohichni pam'iatky na Kharkivshchyni. *Arkheolohiia*, 33, s. 100-108.
- Rafalovich, I. A. 1986. *Dancheny. Mogilnik cherniakhovskoi kultury III—IV vv. n. e.* Kishinev: Shtiintsa.
- Rodinkova, V. E. 1996. Rannesrednevekove pamiatniki Srednego Podneprov'ia i Dneprovskogo Levoberezhia s datiruiushchimi nakhodkami. In: Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. *Gaponovskii klad i ego kulturno-istoricheskii kontekst*. Moskva, s. 155-162. Ranneslavianskii mir, 3.
- Rodinkova, V. E. 2003a. Lokalnye raznovidnosti zhenskogo metallicheskogo ubora VII v. v Podneprove. In: Shishlina, N. I. (ed.). *Chteniia, posviashchennye 100-letiiu deiatelnosti Vasilia Alekseevicha Gorodtsova v Gosudarstvennom Istoricheskom Muzee. Tezisy konferentsii*. Moskva: GIM, 2, s. 113-117.
- Rodinkova, V. E. 2003b. Podveski-lunnitsy Kozievskogo klada (k postanovke problemy rannesrednevekovykh lunnits). *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 215, s. 6-19.
- Rodinkova, V. E. 2003c. *Kulturnye sviazi naseleniia Srednego Podneprov'ia v VII v. (po materialam zhenskogo ubora)*. Dissertatsiia k. i. n. IA RAN.
- Rodinkova, V. E. 2004. Dneprovskie fibuly s kaimoi iz ptichikh golov. In: Goriunova, V. M., Shcheglova, O. A. (ed.). *Kulturnye transformatsii i vzaimovlianiia v Dneprovskom regione na iskhode rimskogo vremeni i v rannem Srednevekove*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie, s. 233-243.
- Rodinkova, V. E. 2006. K voprosu o tipologicheskom razvitiu antropomorfnykh fibul (proste formy). *Rossiiskaia arkheologiia*, 3, s. 41-51.
- Rodinkova, V. E. 2007. Sistema zhenskogo rannesrednevekovego ubora Srednego Podneprov'ia (retrospektivnyi analiz). In: Gavritukhin, I. O., Oblomskii, A. M. (eds.). *Vostochnaia Evropa v seredine I tys. n. e.* Moskva: IA RAN, s. 358-388. Ranneslavianskii mir, 9.
- Rodinkova, V. E. 2010a. Kurilovskii klad rannesrednevekovego vremeni. *Rossiiskaia arkheologiia*, 4, s. 78-87.
- Rodinkova, V. E. 2010b. Palchatye fibuly iz Iuzhnogo Pobuzhia. In: Islanova, I. V., Rodinkova, V. E. (eds.). *Aktualnye problemy arkheologii Vostochnoi Evropy I tysiacheletii n. e. Problemy i materialy*. Moskva, s. 261-276. Ranneslavianskii mir, 13.
- Rodinkova, V. E. 2011. Zhenskii kostium dneprovskikh plemen v epokhu Velikogo pereseleniia narodov: sovremennoe sostoianie issledovaniia. In: Rodinkova, V. E. (ed.). *Novye issledovaniia po arkheologii stran SNG i Baltii. Materialy Shkoly molodykh arkheologov. Kirillov, 3—12 sentiabria 2011 g.* Moskva: IA RAN, s. 239-265.
- Rodinkova, V. E. 2012a. Novaia nakhodka vizantiiskogo serebriannogo sosuda s kleimom v Vostochnoi Evrope. *Rossiiskaia arkheologiia*, 4, s. 151-158.
- Rodinkova, V. E. 2012b. Klady «drevnostei antov» i arkheologicheskaiia situatsiia mezhdru Seimom i Pslom v kontse epokhi Velikogo pereseleniia narodov. In: Shcheglova, O. A. (ed.). *Slaviane vostochnoi Evropy nakanune obrazovaniia Drevnerusskogo gosudarstva. Materialy mezhdunarodnoi konferentsii, posviashchennoi 110-letiiu so dnia rozhdeniia Ivana Ivanovicha Liapushkina (1902—1968) 3—5 dekabria 2012 g.* Sankt-Peterburg. Saknt-Peterburg: Solo, s. 193-197.
- Rodinkova, V. E. 2014. Ranneslavianskii zhenskii ubor rimskogo i rannesrednevekovego vremeni (problemy izucheniia istochnikov). *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 233, s. 89-99.
- Rodinkova, V. E., Saprykina, I. A. 2015. Rannesrednevekove klady Sudzhanshchiny: novye nakhodki i issledovaniia. In: Kudinov, V. A. (ed.). *Sudzha i sudzhane v otechestvennoi i zarubezhnoi istorii i kulture: sbornik statei i materialov*. Kursk: KGU, s. 39-49.
- Rodinkova, V. E., Saprykina, I. A., Sycheva, S. A. 2018. Klad iz Sudzhi-Zamostia i problema sotsiokulturnoi interpretatsii dneprovskikh rannesrednevekovykh kladov I grupy. *Rossiiskaia arkheologiia*, 1, s. 130-147.
- Rodinkova, V. E., Sedin, A. A. 2004. Braslety Nikodimovskogo gorodishcha. In: Makarov, N. A., Chernetsov, A. V., Lopatin, N. V. (eds.). *Vostochnaia Evropa v Srednevekove: K 80-letiiu Valentina Vasilevicha Sedova*. Moskva: Nauka, s. 234-246.
- Rutkovskaia, L. M. 1974. O stratigrafii i khronologii drevnego poseleniia okolo s. Stetsovka na r. Tiasmine. In: Tretiakov, P. N. (ed.). *Rannesrednevekove vostochnoslavianskie drevnosti*. Leningrad: Nauka, s. 22-39.
- Sjedzin, A. A. 1994. Pal'chatyia fibuly z Nikadzimava. In: Sjedzin, A. A. (ed.). *Arheologija i starazhytnaja gistoryja Magiljovshchiny i sumjezhnykh tjeritoryi. Matjeryjaly kanferjency 22 krasavika 1993 g.* Magiljov, s. 128-132.
- Snyntsia, Ye. V. 1999. Rannesrednovichni inhumatsii v areali penkivskoi kultury. *Vita Antiqua*, 2, s. 98-110.
- Snyntsia, Ye. V. 2012. *Perunovi dity. Viiskova sprava slov'ian na pochatku Serednovichchia*. Kyiv: Tempora.
- Suprunenko, O. B., Volodarets-Urbanovych, Ya. V., Puholovok, Yu. O. 2016. Kompleks kola «Martynivky» z Poltav (Poltavskiy skarb 2014 r.). In *Selevania terra*, 1, s. 91-131.
- Telegin, D. Ia. 1962. Iz rabot Dneprodzerzhinskoi ekspeditsii 1960 g. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN URSSR*, 12, s. 13-17.

Tikhomirov, N. A. 1990. Kniazhinskii i Lebiazhinskii mogilniki. In: Terpilovskii, R. V. (ed.). *Materialy i issledovaniia po arkheologii Dneprovskogo Levoberezhia*. Kursk, s. 134-161.

Khairedinova, E. A. 2002. Zhenskii kostium varvarov Iugo-Zapadnogo Kryma v VI—VII vv. (po materialam mogilnika u s. Luchistoe). In: Myts, V. L., Shchukin, M. B., Kirilko, V. P. (eds.). *Alushta i Alushtinskii region s drevnikh vremen do nashikh dnei: Sbornik nauchnykh trudov po materialam konferentsii k 100-letiiu prisvoeniia Alushte statusa goroda*. Kiev: Stilos, s. 34-47.

Khairedinova, E. A. 2011. *Zhenskii kostium varvarov Iugo-Zapadnogo Kryma V—VII vekov*. Dissertatsiia k. i. n. IA NANU.

Shmidt, E. A. 1963. Nekotorye arkheologicheskie pamiatniki Smolenshchiny vtoroi poloviny I tys. n. e. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 108, s. 51-67.

Shcheglova, O. A. 1990. O dvukh gruppakh «drevnosti antov» v Srednem Podneprove. In: Terpilovskii, R. V. (ed.). *Materialy i issledovaniia po arkheologii Dneprovskogo Levoberezhia*. Kursk, s. 162-204.

Shcheglova, O. A. 1999. Zhenskii ubor iz kladov «drevnosti antov»: gotskoe vlianie ili gotskoe nasledie? *Stratum plus*, 5, s. 287-312.

Shcheglova, O. A., Rodinkova, V. E. 2003. Krymskie motivy v «drevnostiakh antov». *Bospor Kimmeriiskii i varvarskii mir v period antichnosti i srednevekovia: Materialy IV Bospor-skikh chtenii*, s. 295-298.

Curta, F. 2004. Werner's class IH of «slavic» bow fibulae revisited. *Archaeologia Bulgarica*, VIII: 1, s. 59-78.

Maćczyńska, M., Gercen, A., Ivanova, O., Černyš, S., Lukin, S., Urbaniak, A., Bemmann, J., Schneider, K., Jakubczyk, I. 2016. *frühmittelalterliche Gräberfeld Almalyk-Dere am Fusse des Mangup auf der Südwestkrim*. Mainz: RGZM.

V. V. Hanoshenko, Ya. V. Volodarets-Urbanovich

TREASURE OF MARTYNIVKA TYPE FROM THE VILLAGE OF PRAVI SOLONTSI IN KHERSON REGION

Article presents jewelry findings from Pravi Solontsi in the Lower Dnieper. The assemblage belongs to the circle of Dnieper early medieval hoards of first chronological group by O. A. Shcheglova or Martynivka type.

The complex comprises 20 whole and fragmented metal items and 1 glass bead. All jewelry is represented by elements of women's attire: details of collar (chain with link of «snake head», tubular beads Volodarets-Urbanovich / type 1, trapezoidal pendants ornamented with two / three punches circles in mid and blue bead) and bracelets (Rodinkova / type 5, subtype 3 and 2, Rodinkova / type 2, subtype of ornamented).

The items existed in the Middle Dnieper region and the Dnieper left bank starting from the end of the 6th / turn of the 6th—7th cc. to the middle / third quarter of the 7th c.

We have three explanations for the reasons for the appearance of the Slavic complex of Martynivka type in the Lower Dnieper. The first is connected with the relations between Slavs and nomads. The owner of the Pravi Solontsi complex could be in depending or in marital relations with a representative of the nomadic tribal union. Other variants are a trade or migration from the Middle Dnieper to the Crimea. Their confirmation is the jewelry of the Dnieper origin in the Crimea and the Pre-Caucasus. In addition, a series of things of Crimean origin is known in the Middle Dnieper and Left Bank Dnieper.

Near the town Oleshky (next to the village of Pravi Solontsi), was found a small bronze fibula without ornament — brooch of the Danube circle (Joachim Werner's class IH). V. Ye. Rodinkova believes that this find belongs to type Pergamon-Tai-zee, subtype undecorated according to I. O. Gavritukhin and is already a local modification. Thus, the treasure from the Right Solontsi is already the second Slavic finds of the early Middle Ages from this micro-region.

Keyword: jewelry, pendants, bracelets, early Middle Ages, «Antes antiquities», the first chronological hoard-group by O. A. Shcheglova, treasure of Martynivka type.

Одержано 18.12.2018

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Ярослав Володимирович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інституту археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

VOLODARETS-URBANOVICH Yaroslav V., Candidate of Sciences in History, Research Fellow, Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Pr. Geroiv Stalingrada, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0003-1560-3608, e-mail: volodargrad@ukr.net.

ГАНОЩЕНКО Валентина Василівна, науковий співробітник, Херсонський обласний краєзнавчий музей, м. Херсон, вул. Соборна, 9, 73000, Україна.

HANOSHENKO Valentyna V., Research Fellow, Kherson regional museum of local lore, 9, Soborna st., Kherson, Ukraine, 73000.

ORCID: orcid.org/0000-0002-8420-4099, e-mail: museum_kherson_kr@ukr.net.